

Biblia Ekumeniczna w języku polskim na tle wybranych ekumenicznych projektów przekładowych Pisma Świętego

The Ecumenical Bible in Polish
on the Background of Some Ecumenical Biblical Translation Project

Krzysztof Jan Wojtyra

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

kjwojtyra@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8013-3756>

ABSTRACT: The author shows the peculiarities of the ecumenical translation of the Bible into Polish against the background of the most important ecumenical translation projects into other languages. The aim of the research was to present the features of Polish inter-confessional translation. The author presented the history of earlier inter-Christian translations of the Bible into Polish, the team-committee method in the work on the translation of the Bible and its impact on ecumenism and the achieved effect. The research followed a historical method based on use of introductions to ecumenical Bibles in foreign languages and on never published archives from the Bible Society in Poland. Another group of sources are recension and papers on the ecumenical Bible. The results of the studies carried out similarities and differences between the foreign ecumenical translations and the Polish edition; the specificity of the Polish biblical style of the ecumenical Bible; the reasons for such a late appearance of the Polish ecumenical Bible.

KEYWORDS: Polish translations of the Bible, ecumenism, the Bible Society in Poland, ecumenic translations of the Bible

SŁOWA KLUCZOWE: przekłady Biblii na język polski, ekumenizm, Towarzystwo Biblijne w Polsce, ekumeniczne przekłady Biblii

Polski ekumeniczny przekład Pisma Świętego, który ukazał się w 2017 roku, jest najnowszym tłumaczeniem na język polski Starego i Nowego Testamentu z języków oryginalnych¹. Jednocześnie należy zauważyć, że polskie ekumeniczne tłumaczenie powstało stosunkowo późno, biorąc pod uwagę wysoki procent społeczeństwa (97,36%), które określa się jako przynależące do chrześcijaństwa².

1 Z konikarskiego obowiązku należy wspomnieć o dwóch przekładach Nowego Testamentu: *Nowy Testament. Ekumeniczny przekład przyjaciół* (Warszawa: Tomaszewski 2012) – zapoczątkowana w latach 80. XX wieku prywatna inicjatywa abp. Jeremiasza (prawosławny), ks. Michała Czajkowskiego (rzymski katolik) oraz Mieczysława Kwietnia (zielonoświątkowiec); pracami kierował Jan Turnau; *Dobra Wiadomość o ratunku w Chrystusie. Nowy przekład dynamiczny* (Warszawa: NPD 2021).

2 Główny Urząd Statystyczny, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015–2018* (2019), https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5500/5/2/1/wyznania_religijne_w_polsce_2015-2018.pdf [dostęp: 20.12.2021] 31.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie historycznego tła przekładów ekumenicznych, historii powstawania wybranych projektów translatorskich oraz odpowiedź na pytania: Czy Biblia ekumeniczna w języku polskim ma swoją specyfikę? W czym Biblia ekumeniczna w języku polskim jest podobna, a w czym różni się od innych projektów przekładowych? Dlaczego powstała tak późno?

1. Wytyczne dla ekumenicznych przekładów Biblii po Soborze Watykańskim II

W historii tłumaczeń Biblii były powoływane do życia różnego rodzaju projekty przekładowe, w wyniku których powstawały – albo miały powstać – tłumaczenia Pisma Świętego w ramach współpracy międzywyznaniowej. Przykłady prób, które nie odniosły sukcesu, można odnaleźć we francuskiej historii translatorskiej, np. gdy cofnięcie w 1685 roku tolerancyjnego dla protestantów edyktu nantejskiego pogrzebało szanse na powstanie francuskiej Biblii międzywyznaniowej³. Z planami wspólnych chrześcijańskich przekładów trzeba było poczekać aż do Soboru Watykańskiego II.

Kluczowym dokumentem dla rozpoczęcia prac nad ekumenicznymi przekładami Pisma Świętego była konstytucja *Dei verbum* z 18 listopada 1965 roku. Sobór wyraził w niej otwartość na współpracę z braćmi odłączonymi przy tłumaczeniu Biblii:

Ponieważ zaś słowo Boże dla każdego zawsze powinno wszystkim być dostępne, Kościół z macierzyńską troskliwością dokłada starań, aby w różnych językach zostały przygotowane stosowne i dobre przekłady, przede wszystkim z oryginalnych tekstów ksiąg świętych. Jeżeli przy danej sposobności i za zgodą władzy kościelnej tłumaczenia zostaną przygotowane wspólnym wysiłkiem z braćmi odłączonymi, będą mogły być używane przez wszystkich chrześcijan (22).

Chęć współpracy, wyrażona zarówno przez Kościół katolicki, jak i inne wspólnoty, doprowadziła do powstania wspólnych norm dla prac translatorskich. W ten sposób zostały wypracowane *Wiodące zasady współpracy międzywyznaniowej w tłumaczeniu Biblii*⁴, opublikowane w 1968 roku, które w 1987 roku doczekały się rewizji – *Wytyczne do współpracy międzywyznaniowej w tłumaczeniu Biblii*⁵. Oba dokumenty zostały przygotowane wspólnie i podpisane przez Sekretariat ds. Jedności Chrześcijan i Zjednoczone Towarzystwa Biblijne. Korekta *Wytycznych* względem *Wiodących zasad* ograniczała się do zmiany pewnych sformułowań (np. nie „protestanci”, lecz „inne wspólnoty chrześcijańskie”) czy liberalizacji

3 J.-M. Auwers, rec. „La Bible: Notes intégrales – Traduction œcuménique. 11e édition”, *ETL* 88/1 (2012) 179.

4 „Guiding Principles for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible”, *BT* 19/3 (1968) 101–110; „Directives concernant la coopération interconfessionnelle dans la traduction de la Bible”, *Service d'Information* 5 (1968) 24–28.

5 „Wytyczne do współpracy międzywyznaniowej w tłumaczeniu Biblii”, *SDE* 26/2 (1989) 77–87; „Direttive per la cooperazione interconfessionale nella traduzione della Bibbia”, *Il Regno* 1 (1988) 8–12.

niektórych restrykcyjnie określony zasad, jak skład komisji tłumaczy, którą od tej pory miała tworzyć taka sama liczba rzymskich katolików i niekatolików.

Postanowienia zawarte w *Wytocznych* zostały podzielone na dwie części: charakterystyka techniczna i procedury. W części pierwszej zapisano, że podstawę dla tłumaczenia Starego Testamentu będzie stanowić *Biblia Hebraica Stuttgartensia* [wcześniej: *Biblia Hebraica* Rudolfa Kittela] wydana przez Deutsche Bibelgesellschaft. Dla Nowego Testamentu przyjęto *The Greek New Testament* – krytyczne wydanie opublikowane przez Zjednoczone Towarzystwa Biblijne. Kościoły, które chciały, aby w niektórych miejscach został wykorzystany tekst tradycji bizantyjskiej, mogły zamieścić tłumaczenie alternatywne w przypisach.

Problem uznawania przez protestantów niektórych ksiąg za apokryficzne, a przez katolików za deuterokanoniczne, rozwiązano w następujący sposób: zachowane greckie księgi Starego Testamentu powinny być umieszczane w osobnej sekcji, przed księgami Nowego Testamentu. Zdecydowano się również na zamieszczanie materiałów pomocniczych, takich jak: wstępy, przypisy, fragmenty i przekłady alternatywne, odsyłacze do tekstów paralelnych, wyjaśnienia nazw własnych (w kluczowych tekstach), ukazanie gry słów, mapy, słowniki, indeksy, komentarze historyczno-kulturowe, jednak bez przypisów natury teologicznej, gdyż ekumeniczne wydanie Biblii ma podkreślać to, co wspólne. Wskazano, że należy ustalić wspólnie zasady ortografii, co można wykonać podczas procesu przekładania ksiąg. W przypadku nazw własnych można przyjąć zasadę o trzymaniu się greckich i hebrajskich form, z zastrzeżeniem, że niektóre formy przyjęły się w języku i nie powinno się ich zmieniać. Styl powinien być zrozumiały dla wiernych oraz dla osób niezwiązanych z żadną wspólnotą chrześcijańską.

W zakresie procedur zaleca się tworzenie raczej nowego przekładu niż rewizję już istniejących. Aby osiągnąć ten cel, należy powołać trzy grupy robocze: zespół tłumaczy, zespół rewizyjny, zespół konsultatorów. Należy opracować również zasady wyboru członków tych gremiów. Tłumacze i inne osoby uczestniczące w pracach nie są zatrudniane przez towarzystwa biblijne, ale przez własne Kościoły, w związku z czym nie pobierają wynagrodzenia z tytułu prac translatorskich.

Zaleca się, aby poszczególnych części gotowych przekładów nie wydawać w różnych wydawnictwach, co mogłoby komplikować sprawę późniejszych przedruków i grozić utratą kontroli nad tekstem. Należy starać się o uzyskanie *imprimatur*, które ma się znaleźć na odwrocie strony tytułowej.

Powyższe zasady ogólne miały być punktem wyjścia dla tworzenia własnych wytycznych przez lokalne towarzystwa biblijne.

2. Historia wybranych ekumenicznych projektów przekładowych

2.1. Przekłady francuskie

Jak wspomniano we wstępie, pomysł przekładu zaadresowanego do wszystkich wyznawców chrześcijaństwa na gruncie francuskim sięga 1676 roku. Dwa wieki później (1866) Société nationale pour une traduction nouvelle des livres saints en langue française (Państwowe Stowarzyszenie na rzecz nowego przekładu Pisma Świętego na język francuski) chciało postawić pomnik ku czci języka francuskiego i nieśmiertelnych prawd zawartych w Biblii, którym miał być międzywyznaniowy przekład. Gdy jednak w *La Semaine religieuse de Paris* ukazała się anonimowa notatka, w której zabroniono księżom rzymskokatolickim udziału w tym przedsięwzięciu, wszyscy rzymscy katolicy się wycofali, a projekt przerwano⁶.

Na początku lat 60. XX wieku francuscy rzymscy katolicy i protestanci wyszli z inicjatywą rewizji *Bible de Jérusalem*⁷. Jesienią 1964 roku zostały powołane dwa zespoły – do rewizji Listu do Rzymian oraz Księgi Wyjścia. To właśnie przez List do Rzymian przebiega linia sporu między katolikami a protestantami sięgająca XVI wieku. Rewizja była więc sprawdzianem, czy współpraca ekumeniczna na polu translatorskim jest w ogóle możliwa. W przypadku uzgodnienia przekładu najbardziej spornej księgi Nowego Testamentu istniała duża szansa na powodzenie całego projektu⁸. Szybko jednak został porzucony pomysł dokonania emendacji *Bible de Jérusalem*, gdyż rewizorzy znacznie odeszli od korygowania tekstu na rzecz jego przepracowania⁹. Dlatego podjęto decyzję o stworzeniu nowego ekumenicznego przekładu, który służyłby wszystkim francuskojęzycznym krajom: Belgii, Szwajcarii francuskojęzycznej, Polinezji, Haiti, Kanadzie, Afryce Zachodniej i Madagaskarowi¹⁰.

W pracy nad przekładem przyjęto postanowienia zawarte w *Wiodących zasadach*. Za podstawę przekładu Starego Testamentu przyjęto *Biblia Hebraica*, a Nowego Testamentu – dwa opracowania krytyczne: *Novum Testamentum Graece* Nestle-Alanda oraz proponowany przez *Wytyczne – The Greek New Testament*¹¹.

Dla usprawnienia prac przygotowano jednolity słowniczek dwustu terminów. Był on bardzo pomocny ze względu na rozmaite tłumaczenia niektórych słów, np. rdzeń *gzl* oznaczający „wziąć”, „przyjąć”, występujący trzydzieści razy w Starym Testamencie, w przekładzie francuskim był tłumaczony aż na siedemnaście sposobów¹².

6 P.-É. Langevin, „Le Nouveau Testament de la traduction oecuménique de la Bible”, *LTP* 29/3 (1973) 258–259.

7 „Avant-propos à l'édition”, *La Bible TOB. Notes intégrales, traduction oecuménique* (Paris: Cerf – Villiers-le-Bel: Bibli'O 2011) 13.

8 Reymond, „Vers une traduction”, 232.

9 „Avant-propos à l'édition”, 13.

10 Reymond, „Vers une traduction”, 231; R.L. Omanson, „Confessional and interconfessional Bible translation in the 19th and 20th centuries”, *Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (red. H. Kittel) (HSK 26; Berlin – Boston, MA: De Gruyter 2011) III, 2405.

11 „Présentation de la Traduction Œcuménique de la Bible”, *Traduction Œcuménique de la Bible, Nouveau Testament. Edition intégrale* (Paris: Cerf 1972) 9.

12 W.J. Culshaw, „The French Ecumenical Translation”, *BiT* 18/3 (1967) 102–103.

Odnosnie do samego tłumaczenia przyjęto zasadę, że nad każdą księgą pracują dwaj tłumacze – rzymskokatolicki i protestancki, z czego jeden pełnił funkcję tłumacza przedstawiającego swój projekt, a drugi – korektora, którego zadaniem była przede wszystkim krytyka przekładu, zgłoszenie uwag i sugestii zmian. Z tego powodu tekst przygotowywany przez pierwszego tłumacza nazywany był „tekstem do zniszczenia”.

Przy tekstach szczególnie ważnych, np. Ewangelii synoptycznych, lub problemowych powoływano większe zespoły. Przy tłumaczeniu Listu do Rzymian zespół składał się z sześciu członków, a Księgę Psalmów tłumaczyło sześć osób i dodatkowy doradca – specjalista od Septuaginty¹³.

Projekt ekumeniczny rozpoczęto od tłumaczenia Listu do Rzymian – w opinii twórców najbardziej spornej księgi Nowego Testamentu. Efekty prac nad tekstem Listu do Rzymian, który – jak się później okazało – jest opatrzony największą liczbą przypisów spośród wszystkich ksiąg, zaprezentowano 16 I 1967 roku¹⁴. Był to kamień milowy w realizacji całego projektu, swego rodzaju manifest, świadectwo, że dzięki łasce Bożej ludzie konfesyjnie podzieleni mogą współpracować¹⁵.

Po sukcesie tłumaczenia Listu do Rzymian przystąpiono do prac nad pozostałymi księgami Nowego Testamentu. W projekcie wzięli udział – w większym bądź mniejszym stopniu – przedstawiciele najważniejszych wyznań chrześcijańskich: katolicy, prawosławni oraz protestanci. Ostatecznie Nowy Testament, znany jako TOB [akronim od nazwy – *Traduction œcuménique de la Bible*], został wydany w 1972 roku¹⁶. W pracach wzięło udział ponad sto osób: tłumaczy, korektorów, współpracowników¹⁷.

Celem tłumaczenia TOB było jak najwierniejsze oddanie oryginału, a zarazem wykorzystanie współczesnego języka francuskiego. Przekład został określony jako żywy, a leksyka i składnia miała nie razić współczesnego czytelnika. Tłumacze czerpali z języka potocznego, unikając języka akademickiego¹⁸. W przypisach można spotkać dosłowne znaczenie hebrajskich słów, od którego tłumacz odszedł na rzecz lepszego wyrażenia tekstu natchnionego¹⁹.

Wydania zawierające Stary i Nowy Testament ukazały się w 1975 roku w dwóch wersjach: z pełnymi przypisami (*avec notes intégrales*) oraz w krótszej – z istotnymi uwagami (*avec notes essentielles*).

W 1988 roku dokonano pierwszej rewizji tekstu, w której uwzględniono uwagi czytelników dotyczące tłumaczenia lub adnotacji. Przyjęto wówczas zasadę, że wszystkie uwagi, uzasadnione czy nie, miały zostać rozważone²⁰. Sugestie służyły od tłumaczy tego ekumenicznego przekładu Biblii, licznych czytelników – w tym specjalizujących się

13 Reymond, „Vers une traduction”, 240–242.

14 Culshaw, „The French”, 101.

15 Reymond, „Vers une traduction”, 243.

16 Omanson, „Confessional and interconfessionale”, 2408; *Présentation de Traduction Œcuménique de la Bible*, 9.

17 Reymond, „Vers une traduction”, 232–233.

18 Langevin, „Le Nouveau Testament”, 202.

19 Langevin, „Le Nouveau Testament”, 203.

20 „Avant-propos à l'édition”, 14.

w teologii – zarówno z Europy, jak i z terytoriów zamorskich oraz od ekspertów literackich i liturgicznych²¹. Dokonano harmonizacji tekstów. Wprawdzie Ewangelie synoptyczne zostały przetłumaczone w sposób synoptyczny – to znaczy identyczne greckie sformułowania zostały przetłumaczone na francuski w jednakowy sposób – ale nie postępowano tak w pozostałych księgach, na przykład w przypadku równoległych fragmentów ksiąg Królewskich i Kronik²².

W 2004 roku przepracowano wstępy i przypisy do Pięcioksięgu, gdyż koncepcja Juliusa Wellhausena o czterech źródłach była już nieaktualna. Dokonano również rewizji wprowadzenia do Biblii oraz do Starego Testamentu²³.

W 2010 roku poszerzono tekst przekładu, przyjmując wkład prawosławia²⁴. W nowej edycji dodano następujący zbiór ksiąg deuterokanonicznych, uznawanych przez główne Kościoły prawosławne za natchnione: *Modlitwa Manassesza*, *Psalm 151*, *Trzecia i Czwarta Ezdrasza* oraz *Trzecia i Czwarta Machabejska*. Napisano nową przedmowę do ksiąg wtórkanonicznych, która szczegółowo omawia kwestię trzech kanonów chrześcijańskich Starego Testamentu. Zaktualizowano także pozostałe (poza Pięcioksięgiem) części Biblii²⁵, np.: usunięto anachronizmy (cytra w Rdz 4, 21 została zastąpiona lirą), „zazdrość” Boga przetłumaczono jako „gorliwość” lub „żarliwość”, „świętą wojnę” zamieniono na „wojnę Bożą”, doprecyzowano tłumaczenie słowa *Ιουδαίοι*. Warty uwagi jest ujednoczenie imion boskich²⁶:

YHWH	le SEIGNEUR
Elohim	Dieu
Adonai	le Seigneur
Adonai JHWH	le Seigneur DIEU
YHWH Elohim	le SEIGNEUR Dieu
YHWH Sabaoth	le SEIGNEUR de l'univers
Shaddai	Shaddai
παντοκράτωρ	le Souverain

2.2. Przekłady angielskie

W ramach języka angielskiego powstały dwa projekty ekumenicznego wydania Pisma Świętego: *Revised Standard Version – New Revised Standard Version* oraz *New English Bible – Revised English Bible*.

21 „Présentation de la Traduction Œcuménique de la Bible”, *Traduction Œcuménique de la Bible comprenant l’Ancien et le Nouveau Testament* (Paris: Alliance Biblique Universelle – Cerf 1982).

22 „Avant-propos à l’édition”, 14.

23 „Avant-propos à l’édition”, 14.

24 „Préface des éditeurs”, *La Bible TOB. notes intégrales, traduction œcuménique* (Paris: Cerf – Villiers-le-Bel: Bibli’O 2011) 11.

25 Auwers, rec. „La Bible”, 179–180.

26 „Préface des éditeurs”, 11; „Avant-propos à l’édition”, 14–15.

2.2.1. The Revised Standard Version – The New Revised Standard Version²⁷

Wydanie *The Revised Standard Version* było rewizją *The American Standard Version* wydanej w 1901 roku. Była to amerykańska edycja brytyjskiej redakcji Biblii króla Jakuba z 1611 roku. W 1946 roku wydano Nowy Testament, w 1952 roku całą Biblię; w 1957 roku opublikowano tłumaczenie apokryfów/ksiąg deuterokanonicznych, a w 1977 dodano trzy teksty uznawane przez wspólnoty prawosławne za natchnione – *Trzecią i Czwartą Machabejską* oraz *Psalms 151*.

Już w 1953 roku, rok po ukazaniu się zrewidowanej Biblii, rozważano możliwość stworzenia wspólnego przekładu dla wszystkich chrześcijan. Niewątpliwie przyczyniła się do tego encyklika *Divino afflante Spiritu*, która podkreśliła wagę studiów biblijnych oraz języków oryginalnych. W takim projekcie widziano zarówno możliwość wymazania uprzedzeń narosłych przez wieki wokół Kościołów, jak i uzyskania jednego autorytatywnego tekstu słowa Bożego dla dyskusji teologicznych. Postanowiono powołać Catholic Biblical Association, które miało być odpowiedzialne za zredagowanie *The Revised Standard Version* do użytku rzymskokatolickiego. Komisja miała przejrzeć tłumaczenie i zasugerować zmiany, które byłyby wymagane przez stronę rzymską, a następnie przesłać uwagi do amerykańskiego komitetu, który odpowiadał za wydanie standardowe. Niestety pomysł napotkał na trudności i opóźnienia, gdyż przed Soborem Watykańskim II zasadniczo uważano taki pomysł za wątpliwej wartości.

Zespół pracujący nad *The Revised Standard Version* zauważył, że pomimo niezmiennych od XVI wieku stanowisk Kościołów w stosunku do kanonu Starego Testamentu, protestanci mają tendencję do umieszczania apokryfów w swoich wydaniach bez przyznawania im charakteru kanonicznego i natchnionego, podczas gdy katolicy nie przywiązują takiego samego znaczenia jak dawniej do tradycyjnego porządku ksiąg Starego Testamentu. Wpłynęło to zarówno na możliwość włączenia do wydania Biblii apokryfów, obecnych już w Biblii króla Jakuba, jak i na ich umiejscowienie. W *The Revised Standard Version. Catholic Edition* przyjęto kolejność ksiąg według Wulgaty. Warto zaznaczyć, że w tym wydaniu znajduje się czterostronicowy wykaz zmian, które poczyniono względem protestanckiej wersji *The Revised Standard Version. The Revised Standard Version. Catholic Edition* uzyskało *imprimatur* Kościoła katolickiego oraz zostało dopuszczone do użytku we wszystkich innych Kościołach chrześcijańskich: protestanckich, w tym anglikańskich, i prawosławnych.

Ponieważ przekład z 1952 roku nie przystawał już do szybko zmieniającego się języka angielskiego, rozpoczęto rewizję *The Revised Standard Version*. W pracach nad Starym Testamentem wykorzystano *Biblia Hebraica Stuttgartensia* z 1983 roku oraz Septuagintę Alfreda Rahlfsa i edycję z Göttingen. Podczas rewizji Nowego Testamentu korzystano z *The Greek New Testament* wydanego przez Zjednoczone Towarzystwa Biblijne w 1983 roku. Celem

27 Opracowano na podstawie: „Introduction”, *The Holy Bible. Revised Standard Version Containing the Old and New Testaments. Catholic Edition* (Camden, NJ: Nelson 1966) v–ix; „Preface”, *Holy Bible NRSV. New Revised Standard Version, Catholic Edition, Anglicized Texts* (New York: HarperCollins 2007) ix–x; B.M. Metzger, „To the Reader”, *Holy Bible NRSV. New Revised Standard Version, Catholic Edition, Anglicized Texts* (New York: HarperCollins 2007) xi–xv.

zrealizowanego w 1989 roku projektu *The New Revised Standard Version* było uwspółcześnienie języka przy jednoczesnym niewprowadzaniu pojęć i zwrotów odzwierciedlających jedynie aktualne nastroje, dlatego starano się ująć przesłanie Pisma Świętego w proste, trwałe słowa i wyrażenia godne wpisania się w wielką tradycję *Biblii króla Jakuba*. Nie tylko uwspółcześniono język angielski, ale także zredagowano przekład pod kątem odmiany języka ze względu na rozbieżności między formami preferowanymi w Stanach Zjednoczonych Ameryki a tymi używanymi w Wielkiej Brytanii. Z tego powodu można spotkać wydania opatrzone w tytule dodatkowym zapisem: „Anglicized Edition”. „Anglizacja” nie polegała na zmianie tłumaczenia, ale na wychwyceniu i zmianie słów, które na Wyspach Brytyjskich mogłyby brzmieć niezgrabnie albo budzić wątpliwości. W prace nad przekładem włączyli się uczeni różnych wyznań protestanckich, rzymscy katolicy oraz po jednym przedstawicielu tradycji prawosławnej i żydowskiej.

2.2.2. The New English Bible – The Revised English Bible²⁸

W październiku 1946 roku Kościoły Anglii, Szkocji, metodystyczny, baptystyczny i kongregacjonalistyczny postanowiły zlecić dokonanie nowego przekładu Biblii, który by nie odtwarzał angielskiego stylu biblijnego, ale wykorzystywał współczesną angielszczyznę. Committee on the New Translation of the Bible spotkał się pierwszy raz w lipcu 1947 roku, a na początku 1948 roku do projektu zaproszono prezbiteriański Kościół Anglii, Religijne Towarzystwo Przyjaciół, Kościoły Walii i Irlandii, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne oraz Narodowe Szkockie Towarzystwo Biblijne. Kościół rzymskokatolicki przyjął zaproszenie, ale jego przedstawiciele przybyli jako obserwatorzy. Prace Komitetu ds. Nowego Przekładu Biblii trwały od stycznia 1948 roku i polegały na nadzorze postępu prac poszczególnych komisji. Obrady komitetu odbywały się dwa razy w roku, z wyjątkiem lat 1954–1955.

Projekt rozpoczęto od utworzenia trzech komisji translatorskich²⁹ do spraw: Starego Testamentu, apokryfów i Nowego Testamentu, oraz komisji językowej. W ich skład weszły osoby wybrane ze względu na ich umiejętności i wiedzę naukową, a nie przynależność konfesyjną. Poszczególne księgi zostały rozdzielone pomiędzy tłumaczy. Zdarzało się, że tłumaczeniem ksiąg zajmowały się osoby spoza komisji, jeżeli były ekspertami w zakresie danej księgi. Tłumaczenie było rozsyłane członkom komisji, a podczas spotkań pracowano nad projektem przekładu, analizując go zdanie po zdaniu. W wyniku dyskusji powstawała ostateczna wersja, natomiast jeżeli pojawiały się wątpliwości, których nie udało się uzgodnić w trakcie prac komisji, alternatywne lektury były podawane w przypisach, jednak taki zabieg wykorzystywano tylko tam, gdzie było to uzasadnione kwestiami ważnymi teologicznie. Gotowy tekst był przekazywany komisji językowej, której efekt prac wracał do komisji

28 Opracowano na podstawie D. Ebor, „Preface”, *The New English Bible. With the Apocrypha* (Oxford: Oxford University Press – Cambridge: Cambridge University Press 1970) v–vii; D. Coggan, „Preface”, *The Revised English Bible. With the Apocrypha* (Oxford: Oxford University Press – Cambridge: Cambridge University Press 1989) vii–ix.

29 Przekład nie zawiera wykazu tłumaczy.

przekładowej, w celu upewnienia się, że zamierzone przesłanie nie zostało w żaden sposób źle zrozumiane. Podczas posiedzeń komitetu uczestnicy zapoznawali się z dokonanymi przekładami i zgłaszali swoje uwagi. Czasami w obradach komitetu brali udział członkowie komisji przekładowych i językowej.

Prace nad przekładem Nowego Testamentu ukończono w 1961 roku, Stary Testament z apokryfami wydano w 1970 roku. W tym samym roku wydano także Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w wersji z apokryfami i bez nich. Apokryfy umieszczono między Starym a Nowym Testamentem, przy czym nie zawierają one całych ksiąg Estery i Daniela, a tylko ich fragmenty.

The New English Bible była wykorzystywana na szeroką skalę w całym świecie anglojęzycznym, co powodowało także napływ uwag dotyczących przekładu. W 1974 roku komitet, poszerzony w 1970 roku o przedstawicieli Kościoła rzymskokatolickiego, zdecydował o rozpoczęciu prac rewizyjnych. Wówczas do projektu włączyli się bracia morawscy oraz Armia Zbawienia. Postęp prac rewizorów był regularnie przedstawiany na spotkaniach komitetu odbywających się raz, a czasem dwa razy w roku w Izbie Jerozolimskiej w Opactwie Westminsterskim.

Dbano, by język nie odbiegał od założeń *The New English Bible* oraz był odpowiedni do użytku liturgicznego. Rezygnowano z technicznych terminów i skomplikowanej składni tam, gdzie było to możliwe bez uszczerbku dla sensu tekstu. Porzucono archaiczną, ale zakorzonioną w angielskim stylu biblijny formę „thou” wykorzystywaną w *The New English Bible* na rzecz formy „you”. Zmianę tę podkreślił podczas prezentacji przekładu były arcybiskup Canterbury lord Donald Coggan: „The «thou» has gone and the «you» has come”³⁰. Gdzie Biblia ewidentnie odnosiła się do obu płci, preferowano formę inkluzywną nad męską. Numeracja wersetów przyjęto – tradycyjnie dla anglojęzycznego świata – za *Biblią króla Jakuba*. *The Revised English Bible* została wydana w jednym tomie w 1989 roku w wersjach z apokryfami i bez nich. W ocenie byłego arcybiskupa Canterbury, lorda Coggana, ten przekład był „pierwszą prawdziwie ekumeniczną Biblią”³¹.

Dwa anglojęzyczne projekty ekumeniczne *The Revised Standard Version – The New Revised Standard Version* oraz *The New English Bible – The Revised English Bible* ukazują sposób realizacji różnych założeń przekładowych. Podjęcie prac nad tymi przekładami wynikało z potrzeby włączenia najnowszych odkryć z zakresu biblistyki oraz aktualizacji języka. Pierwszy z nich, bazując na angielskim stylu biblijnym, stawiał sobie za cel dokonanie jego aktualizacji w związku z przemianami zachodzącymi w języku, zachowując ciągłość z angielską tradycją translatorską. W wersji katolickiej zawarto wykaz różnic między tym wydaniem a wydaniem protestanckim, co wskazuje na niemożność uzyskania pełnej jedności. Pomimo ideowego przywiązania do tradycji przekładowej dodano do wydania księgi, które nie znajdują się w Biblii króla Jakuba, ale są uznawane za kanoniczne przez

30 „Ecumenical Bible in Current English”, *The New York Times* Oct. 3, (1989) 21

31 „Ecumenical Bible”, 21. Jego opinia zapewne dotyczyły obszaru anglojęzycznego, gdyż w 1975 roku została wydana, ciesząca się wielką popularnością, Biblia TOB.

wspólnoty prawosławne. Celem drugiego projektu było stworzenie nowego przekładu we współczesnym języku. Praca została podzielona na etapy: tłumaczenie, korekta językowa, ocena korekty przez zespół tłumaczy, ocena Komitetu ds. Nowego Przekładu.

2.3. Przekłady włoskie

Zanim we Włoszech powstał przekład ekumeniczny, pojawiło się tłumaczenie międzyreligijne *La Bibbia concordata*³² wydane w październiku 1968 roku. Prace nad nowym tłumaczeniem dla wszystkich wspólnot religijnych Włoch pod auspicjami Włoskiego Towarzystwa Biblijnego rozpoczęły się w 1959 roku. Nie tłumaczono wówczas słowa słowem, lecz starano się oddać sens oryginału. Hebrajski kanon Starego Testamentu został wzbogacony o dodatki pochodzące z Kodeksu Aleksandryjskiego, które są przez Kościół rzymskokatolicki i Kościół prawosławny uznawane za natchnione i kanoniczne. Przy przekładzie wykorzystano następujące wydania krytyczne: Septuagintę Rahlfsa, *Biblia Hebraica* Kittela, *Novum Testamentum* Nestle-Alanda oraz *Novum Testamentum* Merka. Księgi zostały opatrzone wstępami oraz przypisami natury filologicznej, topograficznej i historycznej przy jednoczesnym ograniczeniu do minimum komentarzy doktrynalnych.

La Bibbia concordata jest jednym z niewielu przekładów, który został poprzedzony zezwoleniami na korzystanie z tego tłumaczenia, wydanymi przez przedstawicieli wspólnot: abp. Salvatore Balassariego, arcybiskupa Ravenny, Elio Toaffa – naczelnego rabina Rzymu, w imieniu Atenagorasa I, patriarchy Konstantynopola – Sekretarz Świętego Synodu br. Max Thuriana, asystenta przełożonego Wspólnoty Taizé. Strona żydowska zastrzegła, że jej zgoda dotyczy tylko Biblii Hebrajskiej (Prawa, Proroków i Pism).

Prace nad włoskim przekładem ekumenicznym zaczęły się w 1972 roku³³. Pod koniec 1973 roku zakończono prace przekładowe nad Listem św. Jakuba oraz Apokalipsą i rozpoczęto kolejny etap prac redakcyjnych – rewizję przetłumaczonych ksiąg. Komisja rewizyjna składała się z trzech rzymskich katolików (Carlo Martini, ówczesny rektor Papieskiego Instytutu Biblijnego, Giovanni Canfora, dyrektor Associazione Biblica Italiana oraz Mario Galizzi, wykładowca Papieskiego Uniwersytetu Salezjańskiego) i trzech protestantów (Alberto Soggin z Facoltà valdese di Roma, Carcò Salvatore z Neapolu i Ben R. Lawton – Istituto Filadelfia di Rivoli [Turyn])³⁴.

Wszelkie uwagi przesyłane były do tłumaczy, a następnie omawiane na wspólnych spotkaniach. Po tym etapie następowały konsultacje konfesyjne zarówno we Włoszech, jak i w Szwajcarii włoskojęzycznej oraz praca korektora, od którego zależał jednolity styl Nowego Testamentu we współczesnym języku włoskim, zgodny z wymaganiami ekwiwalencji dynamicznej Eugene'a Nidy. Rolę korektora-stylisty powierzono Giulio Villanienmu

32 Opracowano na podstawie: „Prefazione”, *La Bibbia concordata. Tradotta dai testi originali con introduzioni e note a cura della Società Biblica Italiana* (Milano: Mondadori 1969).

33 M. Galizzi, „Notizatio”, *PaVi* 20 (1975) 478.

34 M. Galizzi, „Una nuova traduzione del Nuovo Testamento”, *PaVi* 19 (1974) 318.

z Florencji, który miał już doświadczenie dzięki pracy przy *Il Nuovo Testamento per uomini del nostro tempo* z 1972 roku³⁵.

W tym tłumaczeniu nie tylko postawiono na ekumeniczność języka – dobór słownictwa akceptowanego przez każdą wspólnotę – ale również na jego funkcjonalność, gdyż miał być zrozumiały dla każdego, oraz codziennosc – stąd w nazwie *in lingua corrente*, tzn. w języku aktualnym, potocznym (dosł. bieżącym). Efekt ten uzyskano przez zastosowanie metody tłumaczeniowej zwanej ekwiwalencją dynamiczną. Tłumacze stawiali sobie następujące pytanie: „Czy jeżeli przetłumaczymy to w ten sposób, to czytelnik współczesny bez problemu zrozumie to, co tekst chce powiedzieć?”³⁶. Dotychczasowe tłumaczenia często stawiały na literackość przekładu, a specyfika nowego podejścia polegała na uproszczeniu tłumaczenia, bez utraty sensu. O ile piękny i trudny tekst może być wyjaśniony w homilii, to może przysporzyć problemów podczas lektury prywatnej³⁷.

Aby osiągnąć zamierzony cel, rezygnowano z archaizmów, semityzmów oraz wszyskiego, co mogłoby stanowić przeszkodę w lekturze dla przeciętnego czytelnika. W związku z tym *La Parola del Signore. Il Nuovo Testamento interconfessionale in lingua corrente* jest przykładem dalekim od ideału przekładu literackiego, ale za to bliskim językowi codziennemu. Wykorzystana metoda stawia oddanie sensu nad tłumaczenie literalne³⁸.

1 XII 1976 roku, po trzech latach prac zespołów tłumaczy, rewizorów i konsultatorów, ukazał się włoski ekumeniczny Nowy Testament (*La Parola del Signore. Il Nuovo Testamento interconfessionale in lingua corrente*)³⁹. Zanim przekład trafił do księgarni, został 26 XI 1976 roku oficjalnie zaprezentowany w obecności ówczesnego Prezydenta Republiki Włoskiej, a 27 listopada – przedstawiony Pawłowi VI. Papież wyraził swoją radość z powstania nowego tłumaczenia, gdyż była to realizacja postanowień soborowych, dzięki czemu światu ukazano wspólne źródło wiary.

Wraz z ukazaniem się ekumenicznego przekładu Nowego Testamentu na język włoski rozpoczęto translację Starego Testamentu, nad którym pracowały cztery zespoły.

W tym czasie ukazywała się *Bibbia TOB*, opublikowana w trzech tomach: I. *Pentateuco e Libri profetici*; II. *Gli altri Scritti e i Deuterocanonici*; III. *Nuovo Testamento*. Nie był to przekład ekumeniczny *sensu stricto*, gdyż wykorzystano tekst przygotowany przez Konferencję Episkopatu Włoch, a wstępy ogólne i do poszczególnych ksiąg oraz przypisy zostały przetłumaczone z francuskiej TOB⁴⁰. W 1985 roku ukończono prace nad przekładem Starego Testamentu i wydano pierwszą wersję włoskiej Biblii ekumenicznej *Parola del Signore*.

35 Galizzi, „Una nuova traduzione”, 318–319.

36 „Presentazione”, *Parola del Signore. La Bibbia. Traduzione interconfessionale in lingua corrente* (Torino – Roma: Elle Di Ci – Alleanza Biblica Universale 1985) 7.

37 Galizzi, „Notizatio”, 479.

38 *Parola del Signore*, 476–477, M. Galizzi, „La traduzione interconfessionale del NT é in vendita”, *PaVi* 21 (1976) 395–400.

39 W.M. Abbott, „Un passo avanti nel campo biblico interconfessionale”, *CivCat* 128/1 (1977) 49–55.

40 N. Uricchio, rec. „Bibbia TOB, Antico Testamento. Vol. 1: Pentateuco e Libri Profetici”, *CivCat* 132/4 (1981) 94.

La Bibbia. Traduzione interconfessionale in lingua corrente. Tekst ukazał się w dwóch wersjach – z księgami deuterokanonicznymi i bez nich⁴¹.

2.4. Przekłady japońskie⁴²

Pod wpływem Soboru Watykańskiego II również w Japonii rozpoczęto prace nad ekumenicznym przekładem, w którym wzięli udział rzymscy katolicy i protestanci. Zgodnie z założeniami za tekst do przekładu uznano *The Greek New Testament* oraz *Biblia Hebraica Stuttgartensia*.

Jako metodę przekładu przyjęto ekwiwalencję dynamiczną. Prace nad tym tłumaczeniem zaczęły się w 1969 roku. We wrześniu 1975 roku opublikowano pierwszą księgę – Ewangelię według św. Łukasza, natomiast kompletny Nowy Testament zaprezentowano trzy lata później.

Ponieważ pierwszy przekład spotkał się z krytyką, podjęto więc prace nad tekstem bardziej formalnym, nadającym się do wykorzystania w liturgii, w wyniku czego powstał Nowy wspólny przekład na podstawie *The Greek New Testament*, *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Septuaginty dla ksiąg deuterokanonicznych i apokryfów oraz Wulgaty dla Ezdrasza. W tym przedsięwzięciu wzięło udział 46 tłumaczy, 19 redaktorów, 11 członków Rady Redakcyjnej i 6 japońskich językoznawców. Ze względu na liczbę członków i poziom skomplikowania procesu tłumaczenie trwało dłużej niż oczekiwano i dopiero we wrześniu 1987 roku został wydany nowy wspólny przekład z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami.

Pomimo zmiany koncepcji tłumaczeniowej z ekwiwalencji dynamicznej na korespondencję formalną, w przekładzie można znaleźć także ślady wykorzystania koncepcji wypracowanej przez Nidę. Dla zobrazowania: Rdz 4,1 przetłumaczono jako „Adam poznał swoją żonę Ewę” (ekwiwalencja formalna), podczas gdy w Mt 1,25 „[Józef] nie miał relacji z nią” (ekwiwalencja dynamiczna).

Należy podkreślić wpływ przekładu ekumenicznego na język japoński. Ogół społeczeństwa oraz protestanci dla zapisu imienia Jezus używali transkrypcji *Iesu*, podczas gdy katolicy wykorzystywali zapis *Iezusu*, a prawosławni *Iisusu*. W pierwszym przekładzie przyjęto zapis *Iezusu*, co nie spotkało się z aprobatą. Pod wpływem nowego przekładu ekumenicznego nastąpiło ujednoczenie zapisu nazw własnych, a przede wszystkim Imienia Pańskiego i przyjęto transkrypcję – *Iesu*, którą wprowadzono do ksiąg liturgicznych Kościołów oraz do dokumentów biskupich. Był to krok ku zjednoczeniu „w Imię Pańskie”. We wstępie do japońskich wytycznych zaznaczono, że Biblia w przekładzie międzywyznaniowym nie tylko jest wykorzystywana w czytaniach liturgicznych, ale również ma swój wpływ na rozwój języka, kultury, literatury japońskiej.

Przekład ten jest najczęściej używanym tłumaczeniem w Japonii. Za oficjalny tekst uważa ją 70% Kościołów protestanckich oraz Kościoł rzymskokatolicki. Wydanie z 1987 roku

41 *Parola del Signore*, 477.

42 Opracowano na podstawie: J. Iwamoto, „Publication of the Japan Bible Society Interconfessional Version”, *JBTR* 44 (2019) 284–302; B. Schneider, „Bible Translations”, *Handbook of Christianity in Japan* (ed. M.R. Mullins) (HdO 5; Leiden: Brill 2003) X, 205–225.

zostało opublikowane w dwóch wersjach: bez dodatków oraz z dodatkami, w skład których wchodziły katolickie księgi deuterokanoniczne oraz apokryfy (grecki Ezdrasz, łaciński Ezdrasz oraz *Modlitwa Manasses*) i które zostały umieszczone po księgach Starego Testamentu.

Po dwudziestu latach od rewizji Biblii międzywyznaniowej rozpoczęto nowy projekt translatorski, do którego Japońskie Towarzystwo Biblijne zaprosiło 32 wspólnoty chrześcijańskie obecne w Japonii. Na zaproszenie odpowiedziało 17 Kościołów, które stanowiły 75,3% całej populacji chrześcijan w tym kraju. Podczas spotkania komitetu tłumaczeniowego w październiku 2009 roku ustalono, że zostanie przyjęta wyrafinowana, piękna stylistyka języka japońskiego, odpowiednia do czytania podczas nabożeństw, oraz przyjęto *Wytyczne* z 1987 roku. W lutym 2010 roku do projektu włączył się Kościół rzymskokatolicki, co stało się oficjalnym początkiem prac nad przekładem.

Miał być to przekład zrozumiały dla osób, które ukończyły tylko obowiązkową edukację, oraz kształtować przyszłą kulturę japońską. Postanowiono, że tekstem źródłowym dla tłumaczenia z języków oryginalnych będą wydania krytyczne: *Biblia Hebraica Quinta* dla Starego Testamentu⁴³, *The Greek New Testament* dla Nowego Testamentu oraz Septuaginta (wydanie z Göttingen) dla ksiąg deuterokanonicznych.

W pracach zorganizowanych przez Japońskie Towarzystwo Biblijne, rozpoczętych w 2010 roku, brało udział 148 osób, z których 41 (28%) należało do Kościoła rzymskokatolickiego. Gremium składało się z 62 tłumaczy, 43 redaktorów, 20 pracowników zewnętrznych oraz 23 doradców. W pracy nad przekładem wykorzystano doświadczenia Nederlands Bijbelgenootschap (Holenderskie Towarzystwo Biblijne) i przyjęto zasadę, że nad jedną księgą pracuje jeden tłumacz, tworzący tzw. *First Draft*, we współpracy z jednym stylistą, który tworzy *Second Draft*, a w wyniku wspólnej analizy i ustaleń powstaje *Third Draft*. Na grupę dziewiętnastu stylistów składało się trzynastu specjalistów z zakresu językoznawstwa japońskiego i literatury japońskiej oraz sześciu poetów. Szczególnym zadaniem tych ostatnich była praca nad poetyckimi fragmentami Starego Testamentu. Następnie *Third Draft* był sprawdzany przez dwuosobową komisję tłumaczy, która mogła być rozszerzona o dwóch stylistów. Efektem ich pracy było powstanie *Fourth Draft (Final Draft by translators)*. Tak powstały przekład był później sprawdzany w procesie czytania, w którym brały udział dwie osoby – lektor i słuchacz. Ten etap wskazywał na problemy związane z niezrozumiałym słownictwem, interpunkcją etc. Po rozważeniu tych uwag tłumacz tworzył *Fifth Draft*, który następnie był analizowany przez jeden z czterech komitetów redakcyjnych (ds. Pięcioksięgu i ksiąg historycznych, ds. ksiąg poetycko-prorockich, ds. ksiąg deuterokanonicznych i ds. Nowego Testamentu), którego członkami byli specjaliści z zakresu biblistyki, dogmatyki, językoznawstwa, liturgii oraz feminizmu. Tekst po rozpatrzeniu uwag komisji stanowił *Sixth Draft*. Następnym etapem była recenzja zewnętrzna, w którą było zaangażowanych dwadzieścia osób: biblistów, teologów, duszpasterzy, uczonych, świeckich

43 Dostępne źródła nie precyzują, z jakiego innego wydania krytycznego przede wszystkim korzystano podczas prac nad ST, gdyż BHQ nie była jeszcze i nie jest nadal (2022) wydana w całości. Należałoby przyjąć, że jako główny tekst wykorzystano *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, co byłoby zgodne z *Wytycznymi*.

i nauczycieli. Po uwzględnieniu uwag redaktorzy tworzyli *Seventh Draft*. Pomocą w pracy tłumaczy były grupy, które opracowywały terminy biblijne dla Starego Testamentu, ksiąg deuterokanonicznych oraz Nowego Testamentu. Ostateczna wersja trafiała do komitetu doradczego, który w latach 2010–2017 obradował siedem razy. W skład komitetu wchodził przedstawiciele siedemnastu wyznań. Celem prac było rozwiązanie problemów, które nie zostały rozstrzygnięte na etapie komisji tłumaczeniowej oraz komisji redakcyjnej. Wersja pilotażowa ksiąg (*Pilot Draft*) była publikowana jeszcze przed oficjalnym wydaniem japońskiej Biblii międzywyznaniowej, w czasie od grudnia 2015 roku do stycznia 2018 roku. Celem publikacji czterdziestu ośmiu tomików, wydanych w nakładzie 23 000 egzemplarzy, było stworzenie dzieła, które uwzględniałoby publiczne komentarze i uwagi. Zamierzenie to osiągnięto, czego wymiernym dowodem było aż 6861 spostrzeżeń, które wpłynęły do redakcji. W grudniu 2018 roku została opublikowana *Japan Bible Society Interconfessional Version*.

2.5. Przekłady niemieckie

Opisując historię przekładów ekumenicznych w różnych krajach, nie można pominąć Niemiec – kraju Marcina Lutera, w którym rozpoczęła się reformacja. Niewątpliwie powstanie międzykonfesyjnego tłumaczenia w Niemczech byłoby bardzo ważnym znakiem na drodze ku zjednoczeniu chrześcijan od bolesnego rozłamu zapoczątkowanego na tych ziemiach w XVI wieku.

2.5.1. Die Gute Nachricht

Pierwszym rezultatem ewangelicko-katolickiej współpracy pracy translatorskiej był *Die Gute Nachricht für Sie NT 68*, wydany w 1968 roku⁴⁴. We wstępie skierowano prośbę do czytelników o przesyłanie zastrzeżeń i sugestii dotyczących przekładu, co miało podkreślić, że była to próba wspólnego ekumenicznego tłumaczenia. Prace nad rewizją tego przekładu rozpoczęły się już w październiku 1968 roku. Dokonało jej siedmiu teologów: Klaus D. Fricke, Karl-Heinz Gromberg, Hellmut Haug, Rudolf Kassühlke, Hans Ulrich Nübel, Benedikt Schwank OSB i Harald Uhl. W swojej krytycznej pracy wykorzystywali sugestie nadesłane przez teologów i świeckich, zainteresowanych wydaniem z 1968 roku. W listopadzie 1969 roku Evangelisches Bibelwerk in der Bundesrepublik, Österreichische Bibelgesellschaft, Schweizerische Bibelgesellschaft oraz Österreichisches Katholisches Bibelwerk i Schweizerisches Katholisches Bibelwerk zdecydowały, że poprawiony tekst zostanie wydany wspólnie, o ile przed publikacją tekst zostanie poddany rewizji trzech ekspertów, których uwagi będą podstawą do sporządzenia ostatecznej wersji Nowego Testamentu. W lutym 1971 roku zespół złożony z dwóch protestantów (Hellmut Haug, Rudolf Kassühlke) i katolika rzymskiego (Anton Steiner OP) rozpoczął prace nad analizą i ostateczną wersją tekstu. Zaowocowało to wydaniem w 1971 roku Nowego Testamentu w ekumenicznym

44 Vorwort do *Gute Nachricht für Sie. NT 68. Die Berichte, Briefe und Zeugnisse des Neuen Testaments in heutigem Deutsch* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1967).

przekładzie na język niemiecki *Die Gute Nachricht. Das Neue Testament in heutigem Deutsch*⁴⁵; w Niemieckiej Republice Demokratycznej ukazał się dopiero w 1973 roku⁴⁶.

Przekład ten⁴⁷ miał na celu osiągnięcie jak największej zrozumiałości językowej oryginału, nawet kosztem dosłowności. W tłumaczeniu wykorzystano *The Greek New Testament* z 1968 roku przygotowane przez Zjednoczone Towarzystwa Biblijne. Kolejność ksiąg przyjęto za tym wydaniem, zatem *Die Gute Nachricht* różni się od Biblii Lutra układem ksiąg od Listu do Hebrajczyków aż do Listu Judy.

W zakresie pisowni tradycje katolicka i protestancka były dalekie od siebie (Elisäus – Elisa, Job – Hiob, Ezechiel – Hesekiel czy Pascha – Passah), w związku z tym każda ze stron musiała pójść na ustępstwa i przyjęto ortografię za *Ökumenisches Verzeichnis der biblischen Eigennamen nach den Loccumer Richtlinien*⁴⁸.

2.5.2. Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift⁴⁹

Pod wpływem nauczania Soboru Watykańskiego II biskupi krajów niemieckojęzycznych postanowili wydać *Einheitsübersetzung* (tłumaczenie jedności), które miało być wspólne dla wszystkich diecezji obszaru niemieckojęzycznego do wykorzystywania w kulcie i w katechezie. Jednolita wersja tekstowa dawała nadzieję, że ważne perykopy biblijne zostaną utrwalone w języku niemieckim różnych krajów niemieckojęzycznych. Ze względu na planowane wszechstronne wykorzystanie przekład konsultowano ze specjalistami z zakresu katechetyki, liturgiki, muzyki kościelnej oraz języka niemieckiego.

W tym projekcie rzymskokatolicy biskupi od początku zabiegali o współpracę z Kościołami protestanckimi w Niemczech. W 1970 roku zawarto umowę między Verband der Diözesen Deutschlands, Evangelische Kirche in Deutschland oraz Evangelisches Bibelwerk in der Bundesrepublik Deutschland. W przekładzie zastosowano pisownię biblijnych imion własnych za *Ökumenisches Verzeichnis der biblischen Eigennamen nach den Loccumer Richtlinien*.

Pierwszą księgą przetłumaczoną w ramach projektu była Księga Psalmów, która ukazała się już w 1971 roku i w latach 1973–1974 została zrewidowana. W 1972 roku ukazał się Nowy Testament, a w 1974 roku *ad experimentum* udostępniono Stary Testament do wykorzystywania w szkole i w liturgii – nowe tłumaczenia znalazły swoje miejsce w księgach liturgicznych: lekcjonarzach oraz liturgii godzin. Od 1975 roku rozpoczęto prace nad

45 „Nachwort”, *Die Gute Nachricht. Das Neue Testament in heutigem Deutsch* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1971) 585–586.

46 „Nachwort”, *Die Gute Nachricht. Das Neue Testament in heutigem Deutsch* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1976) 585–586.

47 *Die Gute Nachricht* (1976).

48 *Ökumenisches Verzeichnis der biblischen Eigennamen nach den Loccumer Richtlinien* (red. J. Lange) (Stuttgart: Katholische Bibelanstalt 1971). Na stronie *Eigennamen. Vergleich der Schreibweisen*, https://www.bibelindex.de/de/names/variants?BaseTranslation=de_lr [dostęp: 20/12/2021] znajdują się wszystkie biblijne nazwy własne pochodzące z różnych niemieckich tłumaczeń Biblii i mające różną pisownię.

49 Opracowano na podstawie: „An die Leser dieser Ausgabe”, *Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift. Das Alte Testament* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1985) 5–8.

rewizją przekładu, do której przyczyniły się uwagi i sugestie spływające po opublikowaniu pierwszych wersji. Podczas rewizji strona ewangelicka na szerszą skalę włączyła się w prace nad całym Nowym Testamentem⁵⁰.

W lutym 1978 roku Konferencja Episkopatu Niemiec zatwierdziła ostateczną wersję przekładu i tym samym umożliwiła wykorzystywanie go w kulcie i w katechizacji. Podobne decyzje zostały podjęte przez poszczególne Kościoły krajów obszaru niemieckojęzycznego. Evangelische Kirche in Deutschland i Evangelisches Bibelwerk również z zadowoleniem przyjęły rezultat wspólnej pracy.

Ze względu na pozytywny odbiór przekładu wiosną 1978 roku Konferencja Episkopatu Niemiec we wstępie do Biblii wyraziła przekonanie,

że obecne tłumaczenie Pisma Świętego oddaje sprawiedliwość decyzjom Soborowym, aby zapewnić chrześcijanom katolickim i niekatolickim, jak również osobom oddalonym od Kościoła, zrozumiały językowo i naukowo przygotowany przekład Pisma Świętego. *Einheitsübersetzung* jest napisane wyrafinowanym, współczesnym językiem niemieckim. Nie brakuje w nim poetyckiego piękna, dokładności wyrazu i godności biblijnego przepowiadania. My, biskupi, mamy nadzieję, że nowe tłumaczenie nada również nowy impuls współczesnemu językowi modlitwy i że będzie pomocne w wysiłkach na rzecz głębszego zrozumienia słowa Bożego w świecie niemieckojęzycznym!⁵¹

W odniesieniu do Księgi Psalmów i Nowego Testamentu ówczesny przewodniczący Rady Kościoła Ewangelickiego w Niemczech bp Helmut Claß wyraził radość i nadzieję na zbliżenie się obu Kościołów.

Pod przekładem podpisali się przewodniczący Konferencji Episkopatu Niemiec, przewodniczący Konferencji Biskupów Berlina, przewodniczący Konferencji Episkopatu Austrii, prezes Zarządu Konferencji Episkopatu Szwajcarii, biskup Luksemburga, biskup Bolzano-Bressanone, biskup Liège oraz – tylko dla Księgi Psalmów i Nowego Testamentu – przewodniczący Rady Kościoła Ewangelickiego w Niemczech.

W 2003 roku w komunikacie prasowym przewodniczącego Konferencji Episkopatu Niemiec kard. Karla Lehmana ogłoszono, że podjęto decyzję o rewizji przekładu *Einheitsübersetzung*, który był dostępny już od około 25 lat. Psalmi i Nowy Testament miały być zrewidowane w ramach sprawdzonej współpracy ekumenicznej przez ekspertów zarówno ewangelickich, jak i rzymskokatolickich. Podczas emendacji zalecano stosować „normy dotyczące tłumaczenia Ksiąg Świętych oraz przygotowywania Lekcjonarzy” (*Liturgiam authenticam* nr 34–45)⁵².

50 Dokumenty nie określają charakteru początkowego zaangażowania strony ewangelickiej. Na podstawie artykułu Michała Czajkowskiego („Ekumeniczna Biblia niemiecka”, *Więź* 24/7-8 [1981] 127–138) można przypuszczać, że chodziło o instytucjonalną współpracę nad rewizją, gdyż „bibliści protestanci uczestniczyli w całym dziele, ale *modo privato*”.

51 „An die Leser dieser Ausgabe”, 7–8.

52 Deutschen Bischofskonferenz, *Pressemitteilung, Pressebericht des Vorsitzenden der Deutschen Bischofskonferenz, Kardinal Karl Lehmann, im Anschluss an die Herbst-Vollversammlung in Fulda vom 22. bis 25. September 2003* (26.09.2003), <https://www.dbk.de/presse/aktuelles/meldung/pressebericht-des-vorsitzenden-der-deutschen-bischofskonferenz-kardinal-karl-lehmann-im-anschluss-2> [dostęp: 20.12.2021].

To stanowisko stało się początkiem końca współpracy nad wspólnym przekładem. W tym czasie klimat dla współpracy ekumenicznej oziębził się również za przyczyną deklaracji *Dominus Iesus*, która nie odnosiła się do Kościołów protestanckich jako Kościołów, a jedynie jako Wspólnot kościelnych (nr 17). Ponadto ewangelicy nie mogli się zgodzić na prymat Nowej Wulgaty wykorzystanej w lekcjonarzu, do której miałyby być dostosowana rewizja, aby móc ją wykorzystać w liturgii (*Liturgiam authenticam* nr 37). Ostatnim etapem przygotowania tekstu liturgicznego według zasad określonych w *Liturgiam authenticam* jest uzyskanie aprobaty Stolicy Apostolskiej, co było nie do zaakceptowania przez stronę ewangelicką, która stała na stanowisku, że dokument ten nie ma zastosowania w przypadku przekładów ekumenicznych. Po wymianie korespondencji z rzymskimi katolikami ewangelicy wycofali się z prac, ubolewając nad takim rozwojem wydarzeń i zapewniając, że Kościół ewangelicki w Niemczech dołożył wszelkich starań, aby zapobiec zaprzepaszczeniu wspólnych wysiłków na rzecz ekumenicznego projektu przekładowego, jakim był *Einheitsübersetzung*⁵³. Zerwanie współpracy nie oznaczało porzucenia wzajemnych relacji, czego przykładem była kooperacji merytorycznej przy rewizji *Einheitsübersetzung* i Biblii Lutra⁵⁴.

Zrewidowane *Einheitsübersetzung* z 2016 roku w praktyce stało się wspólne tylko dla niemieckojęzycznych rzymskich katolików, w tym czasie bowiem powstawała również rewizja Biblii Lutra, którą wydano w 2017 roku. Ostatecznie w 500. rocznicę reformacji Kościoły w Niemczech nadal nie miały wspólnego przekładu. Ten obraz wciąż podzielonego chrześcijaństwa starano się złagodzić poprzez zalecenie, aby podczas spotkań ekumenicznych wykorzystywać jednocześnie obydwa zrewidowane przekłady. Obie strony, rzymskokatolicka i ewangelicka, sceptycznie wypowiedziały się na temat możliwości ekumenicznego przekładu w najbliższych kilkudziesięciu latach, gdyż – jak stwierdził bp Joachim Wanke – brak jest określonego celu, a ten ekumeniczny jest niewystarczający. Również biskup Kościoła ewangelicko-luterańskiego Christoph Kähler, odpowiedzialny za rewizję Biblii Lutra, stwierdził, że najpierw musiałyby sobie wyobrazić tłumaczenie, które przewyższałoby *Einheitsübersetzung* i Biblię Lutra, aby mówić o nowym ekumenicznym projekcie⁵⁵.

2.6. Przekłady na języki Półwyspu Iberyjskiego

W ramach języków Półwyspu Iberyjskiego powstały cztery międzywyznaniowe projekty przekładowe: *Nuevo Testamento. Versión ecuménica* dla Ameryki Łacińskiej, *La Biblia interconfesional. Nuevo Testamento* dla Hiszpani, *La Biblia catalana. Traducció interconfesional* dla użytkowników języka katalońskiego oraz *La Bíblia. Bíblia valenciana traducció interconfesional* dla użytkowników języka walenckiego.

53 C. Vetter, *Pressemitteilungen. Evangelische Beteiligung an der "Einheitsübersetzung" der Bibel nicht mehr möglich. Rat der EKD bedauert Entwicklung* (08.09.2005), https://www.ekd.de/presse/pm_163_2005_einheitsuebersetzung.htm [dostęp: 20.12.2021].

54 N. Zonker, *David hat jetzt rote Haare* (29.04.2016), <https://www.katholisch.de/artikel/8825-david-hat-jetzt-rote-haare> [dostęp: 20.12.2021].

55 C.P. Hartmann, *Was Bibelübersetzungen so schwer macht* (12.03.2019), <https://www.katholisch.de/artikel/20969-was-bibeluebersetzungen-so-schwer-macht> [dostęp: 20.12.2021].

2.6.1. Hiszpańska Biblia ekumeniczna dla Ameryki Łacińskiej – *Nuevo Testamento. Versión ecuménica*⁵⁶

Przyczynkiem do powstania pierwszego hiszpańskojęzycznego ekumenicznego Nowego Testamentu była inicjatywa brata Rogera ze Wspólnoty Taizé, który spotkał się z Manuelem Larráinem, biskupem Talca (Chile), podczas III sesji Soboru Watykańskiego II. Efektem tego spotkania był pomysł wydania dla chrześcijan Ameryki Łacińskiej Biblii, która mogłaby być przyjęta przez wszystkie wyznania. Pod koniec 1964 roku o. Serafin de Ausejo OFMCap. i jego współpracownicy otrzymali od Wspólnoty Taizé zlecenie przygotowania planowanego przekładu. Wydawca Herder de Barcelona przyjął na siebie obowiązki wydania i dystrybucji miliona egzemplarzy na Amerykę Łacińską, które Wspólnota Taizé, poprzez Konferencję Episkopatu Ameryki Łacińskiej, za darmo rozdysponowała wśród różnych Kościołów tego kontynentu.

W projekcie przyjęto jako tekst źródłowy edycję Nestle-Alanda z 1960 roku. Podczas prac korektorskich odnoszono się do nowego wydania krytycznego tekstu Nowego Testamentu – *The Greek New Testament* z 1966 roku.

Pierwszy etap prac trwał od lipca do sierpnia 1965 roku, a drugi od stycznia do maja 1966 roku. Serafin de Ausejo OFMCap. był odpowiedzialny za ostateczną redakcję, ujednolicenie stylu i leksyki, dokonał wyboru miejsc paralelnych, przygotował wstępy, przypisy, słowniczek oraz tytuły i podtytuły. Jego praca była poddawana kontroli każdego ze współpracowników. Przygotowywali oni na piśmie swoje uwagi oraz sugestie, które de Ausejo poddawał pod dyskusję albo odrzucał. Jeżeli jakaś propozycja uzyskała akceptację połowy członków, była wówczas włączana do tekstu. W przypadku sugestii lub uwagi bardzo dobrze uzasadnionej i umotywowanej taka zmiana mogła zostać włączona przez de Ausejo bez względu na wynik głosowania.

W przekładzie dbano o jak największą wierność tekstowi greckiemu, poprawny i klarowny język hiszpański, unikanie sformułowań i konstrukcji gramatycznych rzadko używanych w Ameryce Południowej. Przekład został opatrzony słownikiem pojęć rzadkich oraz ważnych teologicznie.

W marcu 1968 roku ukazało się pierwsze wydanie ekumenicznego Nowego Testamentu, a już w maju tego samego roku – drugie, przeznaczone do sprzedaży po obniżonej cenie. Zostało ono poddane rewizji, zwłaszcza część od Listu do Galatów do Listu do Hebrajczyków, dodano indeksy – analityczny oraz nazw biblijnych.

Trzecie wydanie z 1972 roku, w odpowiedzi na sugestie wielu czytelników, zostało przygotowane w większej i czytelniejszej czcionce w porównaniu do wydania pierwszego, lepiej także uwidoczniono numerację rozdziałów i wersetów. Przekład poprawiono nieznacznie pod względem literackim.

Wspólnota z Taizé sfinansowała również wydanie przekładu w brazylijskiej odmianie języka portugalskiego, w nakładzie pół miliona egzemplarzy.

⁵⁶ Opracowano na podstawie „Nota editorial”, *Nuevo Testamento. versión ecuménica* (Barcelona: Herder 1972) 7–9.

2.6.2. Hiszpańska Biblia międzywyznaniowa – La Biblia interconfessional. Nuevo Testamento⁵⁷

W 1971 roku Konferencja Episkopatu Hiszpanii na XV Zebraniu Plenarnym zatwierdziła projekt międzywyznaniowego przekładu Nowego Testamentu na język hiszpański. Odpowiedzialność za tłumaczenie została powierzona Sekretariatowi ds. Ekumenizmu, a kierownictwo techniczne – wydawnictwu Casa de la Biblia. W następnym roku także Zjednoczone Towarzystwa Biblijne oficjalnie zatwierdziły projekt, co doprowadziło do podpisania umowy na tłumaczenie, publikację i dystrybucję tego międzywyznaniowego przekładu. Do kierownictwa technicznego ze strony katolickiej dołączyła Biblioteca de Autores Cristiano, a ze strony protestanckiej – Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.

Prace nad przekładem oparto na *Wytocznych* oraz na najnowszym wydaniu krytycznym Nestle-Alanda. Powołano pięć zespołów: tłumaczeń, korekty, konsultacji, egzegezy oraz językowej. Wspólną pracę rozpoczęto od sformułowania zasad doktrynalnych i literackich, wśród których najważniejszą była zasada ekwiwalencji dynamicznej. Chciano zachować wierność oryginałowi przy jednoczesnym poszukiwaniu środków wyrazu właściwych dla współczesnego człowieka, aby spowodować u dzisiejszego czytelnika te same reakcje, jakie autorzy Biblii chcieli wywołać u jej pierwszych odbiorców. Miał być to przekład dla każdego, nawet dla niechrześcijan, dlatego starano się „uwolnić” Biblię od słownictwa kościelnego i liturgicznego oraz tradycyjnie zakorzenionego w dotychczasowych przekładach. Nowością przekładu miał być odnowiony, odświeżony język, w przeciwieństwie do ówczesnych przekładów opartych na ekwiwalencji formalnej. W tym tłumaczeniu, wzbogaconym o przypisy i odsyłacze, wykorzystano francuski przekład TOB.

2.6.3. Katalońska Biblia międzywyznaniowa – La Bíblia catalana. Traducció interconfessional⁵⁸

W 1979 roku został wydany Nowy Testament w przekładzie międzywyznaniowym, który był kierowany „do wszystkich mężczyzn i kobiet, dla których język kataloński jest ich własnym językiem”. W 1993 roku została wydana cała Biblia, która zawierała już zrewidowaną wersję Nowego Testamentu.

Tłumacze, podobnie jak w innych projektach, za cel przyjęli z jednej strony wierność oryginałowi, a z drugiej – wyrazistość i naturalność przekładu, aby wywołać u czytelnika podobny efekt, jaki pojawiał się u odbiorcy w czasach powstawania tych ksiąg (ekwiwalencja dynamiczna). Za tekst źródłowy przyjęto dla Starego Testamentu *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Septuagintę (wydanie z Göttingen), a dla Nowego Testamentu – Nestle-Alanda oraz *The Greek New Testament*.

Nowością tego przekładu jest transkrybowanie nazw własnych bezpośrednio z języków oryginalnych, a nie – jak dotąd – z Wulgaty. Wyjątkiem od tej reguły były te nazwy własne,

⁵⁷ Opracowano na podstawie „Presentacion”, *La Biblia interconfessional. Nuevo Testamento* (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos – La Casa de la Biblia – Sociedades Biblicas Unidas 1978) xi–xiv.

⁵⁸ Opracowano na podstawie: „Presentació”, *La Bíblia catalana. Traducció interconfessional* (Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya – Claret – Societats Bíbliques Unides 1993) 8.

które w języku katalońskim mają tradycyjnie swój odpowiednik. Wprowadzono także jednolity system zapisywania Imion Bożych.

Na pierwszym etapie prac przekładu dokonywał tłumacz albo zespół tłumaczy. Powstały w ten sposób tekst bazowy był udostępniany innym tłumaczom podczas sesji roboczych celem stopniowego udoskonalenia przekładu. Zespół tłumaczy składał się z członków Katalońskiego Stowarzyszenia Biblijnego. Ostatnim krokiem była konsultacja językowa.

2.6.4. Walencka Biblia międzywyznaniowa – La Bíblia. Bíblia valenciana traducció interconfessional⁵⁹

Biblia valenciana. Traducció interconfessional ukazała się po pięciuset latach od wydania w 1478 roku tradycyjnego walenckiego przekładu Bonifacego Ferrery. Odpowiedzialnymi za tłumaczenie była diecezja de Castelló oraz wydawnictwo SAó. W pracach nad dostosowaniem i wyborem słownictwa w języku walenckim pomagały uniwersytety w Walencji, Jaume oraz Alicante, które zaproponowały filologiczne kryteria przekładu.

3. Historia ekumenicznych przekładów Biblii na język polski⁶⁰

Pierwszą kwestią, zasygnalizowaną we wstępie, jest pytanie, dlaczego w odniesieniu do innych projektów międzywyznaniowych ekumeniczny przekład Pisma Świętego w języku polskim ukazał się dopiero w 2017 roku.

Pierwsze próby zostały podjęte w 1961 roku przez grupę tłumaczy pod kierunkiem ks. Ryszarda Paciorkowskiego⁶¹, w której skład wchodził niekatolicy: ks. Otton Krenz, ks. Jerzy Klinger, ks. Zygmunt Michelis, oraz rzymscy katolicy: ks. Feliks Gryglewicz, ks. Józef Kudasiewicz, ks. Kazimierz Romaniuk i Aniela Urbanowicz⁶². Przekład nie doszedł do skutku, gdyż grupa tłumaczy rozpadła się po kilku miesiącach, prawdopodobnie w wyniku ingerencji Służby Bezpieczeństwa⁶³.

59 Opracowana na podstawie: „Presentació dels editors”, *La Bíblia. Bíblia valenciana traducció interconfessional* (Castelló: Saó 1996) 9.

60 *Biblia ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych* (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2017)

61 R. Pietkiewicz, *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim. V. Biblia Tysiąclecia (1965-2015)* (Poznań: Pallottinum 2015) 269–270.

62 Z protokołu z posiedzenia Podkomisji Biblijnej KEP i Komitetu Redakcji Biblii Tysiąclecia z dnia 13 września 1994 (Archiwum TBwP).

63 J. Budniak – Z.J. Kijas, „Praktyczne formy działalności ekumenicznej w Polsce”, *Encyklopedia ekumenizmu w Polsce (1964-2014)* (red. J. Budniak et al.) (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II 2016) 116–117.

Ważnym wydarzeniem była inicjatywa wydawnicza związana z publikacją w 1990 roku „uekumenicznionej”⁶⁴ Biblii Warszawskiej z apokryfami⁶⁵, co sugeruje, że wydanie to przeznaczone było przede wszystkim dla środowisk protestanckich, w których „apokryfami” nazywa się te księgi, które w tradycji katolickiej i prawosławnej nazywane są deuterokanonicznymi. „W *Biblii warszawskiej* wykorzystano wyłącznie tekst biblijny ksiąg i dodatków wtórnokanonicznych. Wstępów i przypisów nie przedrukowano. Siedem ksiąg deuterokanonicznych umieszczono na końcu Starego Testamentu, Księgę Estery przedrukowano w całości, z Księgi Daniela tylko dodatki deuterokanoniczne”⁶⁶. W słowie od wydawnictwa do wydania osiemnastego użyte zostało jednak określenie „księgi wtórnokanoniczne”: „Księgi wtórnokanoniczne ukazują się za zgodą Księdza Biskupa Kazimierza Romaniuka, przewodniczącego Podkomisji Biblijnej przy Konferencji Episkopatu Polski”; zawarto w nim również informację, że księgi te zostały zamieszczone na życzenie czytelników. Zgodnie z tradycją protestancką apokryfy/księgi deuterokanoniczne, jako osobny zbiór, umieszczone zostały pomiędzy pismami Starego i Nowego Testamentu.

Kolejną próbą polskiego ekumenicznego przekładu Pisma Świętego był *Nowy Testament. Współczesny przekład* – projekt translatorski zorganizowany przez Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, w którym wzięło udział osiem Kościołów: Kościół ewangelicko-reformowany, Kościół ewangelicko-metodystyczny, Kościół polskokatolicki, Kościół ewangelicko-augsburski, Autokefaliczny Polski Kościół Prawosławny, Kościół Chrześcijańskich Baptystów, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Zjednoczony Kościół Ewangeliczny. Brak rzymskich katolików w tym zespole mógł wynikać z obaw przypisanych bp. Januszowi Narzyńskiemu w raporcie Paula Ellingwortha, że ich udział przede wszystkim przyniosłby korzyść obrazowi polskiego katolicyzmu za granicą, a nie pomógłby w samym tłumaczeniu Biblii⁶⁷. Już na posiedzeniu komisji tłumaczeniowej tego przekładu 27 III 1972 roku ks. Witold Benedyktowicz mówił:

Jak widać nie ma partnera rzymskiego w naszym gronie i to jest nieprzypadkowe. Uważaliśmy, że tak jest uczciwie, że tak jest lepiej, że to jest jeszcze nie ten etap, na którym by można wespół z tymi partnerami pracować. Nie muszę chyba dodawać, że mielibyśmy tutaj już pewne kłopoty, jeżeli chodzi o całość Pisma Świętego, o Stary Testament, o Nowy Testament może nie, ale o Stary Testament byłyby już problemy kanoniczne, prawda. To jest kwestia ksiąg kanonicznych i deuterokanonicznych⁶⁸.

64 M. Platajs, „Polskie przekłady Biblii w działalności Towarzystwa Biblijnego w Polsce”, *Biblia ekumeniczna – jedność w chrześcijańskiej różnorodności* (red. P.A. Leszczyński – S. Szenwald) (Gorzów Wielkopolski: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta 2021) 57.

65 *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z apokryfami. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego* (Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne 1990).

66 Należy odnotować fakt, że przekład z apokryfami dotyczył tylko jednego wydania o nakładzie 50 000 egzemplarzy. Proces włączenia ksiąg deuterokanonicznych do Biblii Warszawskiej szerzej opisał Rajmund Pietkiewicz (*Biblia Polonorum*, 267–269).

67 P. Ellingworth, Report on a Visit to Warsaw, 23–27 February 1972 (Archiwum TBwP).

68 Komisja tłumaczeniowa NTWsp – 1972–03-27 (nagranie audio), kasetka 1, str. 2, 02:08-03:40 (Archiwum TBwP).

Barbara Enholc-Narzyńska, dyrektor Towarzystwa Biblijnego w Polsce, ubolewała nad brakiem współpracy z Kościołem rzymskokatolickim⁶⁹. Ostatecznie przekład ukazał się w 1991 roku bez udziału przedstawicieli Kościoła rzymskokatolickiego, ale z udziałem członków Kościołów starokatolickich⁷⁰.

II Polski Synod Plenarny Kościoła katolickiego w dokumentach roboczych zawierał informację „o potrzebie doprowadzenia do końca inicjatywy ekumenicznego przekładu Biblii”⁷¹. Takie stanowisko, jak podkreślała Enholc-Narzyńska, Towarzystwo Biblijne w Polsce odczytało jako impuls do realizacji polskiego ekumenicznego przekładu wraz z innymi Kościołami chrześcijańskimi w Polsce. Uchwałą Komitetu Krajowego Towarzystwa Biblijnego w Polsce z dnia 9 XI 1993 roku została wyrażona gotowość do współpracy w realizacji tego dzieła.⁷²

Prace zespołu roboczego rozpoczęły się w 1994 roku. Pierwotnie chciano dokonać emendacji *Biblii Tysiąclecia*⁷³, za czym mocno optowali bp K. Romaniuk oraz o. Augustyn Jankowski⁷⁴. Podczas pierwszego posiedzenia roboczego do spraw ekumenicznego przekładu Biblii brano pod uwagę także inne propozycje: (1a) rewizja i uwspółcześnienie Biblii Warszawskiej lub innego tłumaczenia; (1b) podjęcie prac nad przygotowaniem nowego przekładu – przypomina to sposób włoski, gdy wydano katolicki przekład CEI z przypisaniami oraz wstępami z francuskiej TOB, podczas gdy dokonywano własnego przekładu ekumenicznego; (2) harmonizacja tekstów *Biblii Tysiąclecia*, Biblii Warszawskiej oraz Nowego Testamentu w przekładzie bp. Romaniuka, proponowano także uwzględnienie Biblii Poznańskiej⁷⁵. Ostatecznie postanowiono dokonać nowego przekładu⁷⁶ i wykorzystać w pracy translatorskiej zapisy zawarte w *Wytocznych*. Podobnie jak w innych projektach, przyjęto dla Starego Testamentu tekst *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (w pracach redakcyjnych

69 List od TBwP do Cezarego Gmyza z dnia 1 grudnia 1993 roku (Archiwum TBwP).

70 *Nowy Testament. Nowy przekład z języka greckiego na współczesny język polski* (Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne 1991).

71 List od TBwP do Cezarego Gmyza z dnia 1 grudnia 1993 roku. Ksiądz Jerzy Banak („Początki i krótka historia ekumenicznego przekładu Biblii”, *Kamieniem węgielnym jest Chrystus [Ef 2, 20]. Księga pamiątkowa dla uczczenia 75 rocznicy urodzin ks. bp. Kazimierza Romaniuka Ordynariusza Warszawsko-Praskiego* [red. P. Klimmek] [Warszawa: Apostolicum 2002] 16) podkreśla, że często, nawet w wydaniu Nowego Testamentu w przekładzie ekumenicznym, powielana była błędna informacja, że powstanie tego przekładu było inspirowane postanowieniami II Polskiego Synodu Plenarnego Kościoła katolickiego, podczas gdy wspominał o tym dokument roboczy.

72 List od TBwP do Cezarego Gmyza z dnia 1 grudnia 1993 roku.

73 List od bp. Romaniuka do TBwP z dnia 14 września 1994 roku (Archiwum TBwP).

74 List od bp. Romaniuka do TBwP z dnia 12 grudnia 1994 roku; List od bp. Romaniuka do TBwP z dnia 5 grudnia 1995 roku (Archiwum TBwP).

75 Protokół z I posiedzenia zespołu roboczego ds. ekumenicznego przekładu Pisma Świętego (10 maja 1994 roku) (Archiwum TBwP).

76 Posiadana dokumentacja archiwalna, ze względu na jej braki, nie pozwala na jednoznaczne ustalenie daty porzucenia idei rewizji *Biblii Tysiąclecia*. Na pewno od 1996 roku pracowano już nad nowym komisyjnym przekładem (*Konferencja „Biblia Ekumeniczna – jedność w różności”, wykład ks. Romana Lipińskiego* [30.09.2019], https://www.youtube.com/watch?v=2Pgl_JVD7BA, 2:35-7:17 [dostęp: 20.12.2021]).

korzystano także z *Biblia Hebraica Quinta*), Septuagintę Rahlfsa oraz dla Nowego Testamentu – *Novum Testamentum Graece*.

W pracach nad przekładem przyjęto metodę zespołowo-komisijną⁷⁷, zmieniała się jednak organizacja pracy, przez co można wyróżnić trzy jej etapy: rozpoczęto pracę nad (1) emendacją *Bibliai Tysiąclecia*, jednakże tę formę porzucono na rzecz (2) komisyjnego przekładu ksiąg (daną księgę tłumaczył zespół podczas wspólnych posiedzeń), co jednak w znaczny sposób wydłużało czas potrzebny na dokonanie tłumaczenia. Po wydaniu trzech Ewangelii synoptycznych, przetłumaczonych przez komisję (Mateusza⁷⁸, Marka⁷⁹, Łukasza⁸⁰), postanowiono zmienić organizację pracy (3), angażując do przygotowania pierwszej wersji tłumaczenia jedną osobę z zespołu. Za każdym razem tekst w swoim ostatecznym brzmieniu był ustalany podczas prac komisji. Zatem także w tym przypadku prac nad Biblią Ekumeniczną można mówić o metodzie „tekstu do zniszczenia”, która była przyjęta podczas przygotowywania francuskiej *Traduction œcuménique de la Bible*.

W metodzie zespołowo-komisyjnej za ostateczną formę tekstu odpowiadały komisje przekładu i konsultatorów kościelnych, które nanosiły uwagi i zmiany na przygotowane tłumaczenie, oraz zespół korekty polonistycznej. Patrząc na liczbę osób zaangażowanych w pracę nad każdą księgą, trudno wskazać jednego autora przekładu, gdyż tekst nie był tym samym, który wyszedł spod pióra pierwszego tłumacza⁸¹, który jednak zapoznawał się z uwagami komisji przekładu i korektą polonistyczną na wspólnym posiedzeniu⁸². Taka forma pracy ma swoje wady, np. utrata oryginalnego charakteru każdej księgi na rzecz jednolitego stylu całej Biblii, oraz zalety – tekst jest czytany przez wielu teologów i biblistów, dzięki czemu można żywić uzasadnioną nadzieję, że ostateczna wersja tekstu

77 W pracach nad przekładem Pisma Świętego można wyróżnić zasadniczo dwie metody pracy:

1. Autorska – całą Biblię tłumaczy jedna osoba (np. przekłady ks. Wujka, bp. Romaniuka, ks. Popowskiego czy Lutra).

2. Zespołowa – w proces tłumaczenia włączony jest zespół tłumaczy:

a) zespołowo-komisyjna – za ostateczną formę tekstu odpowiedzialna jest komisja. Z punktu widzenia organizacyjnego zespół tłumaczy może albo pracować wspólnie nad jedną księgą (MtEkum, MkEkum, ŁkEkum), albo każdy członek zespołu może opracowywać samodzielnie pierwszy wariant tekstu (BEkum, BWarsz);

b) zespołowo-autorska – za ostateczną formę pracy odpowiedzialny jest pierwszy autor, który ustala tekst we współpracy z redaktorami i polonistami (BT).

Poszczególne metody zostały opisane szerzej w R. Pietkiewicz, „Dwie metody zespołowego przekładu Biblii. Na przykładzie Biblii Tysiąclecia (1965) i Biblii warszawskiej (1975)”, *RTCh.AT* 64/1 (2022) 27–96.

78 *Ewangelia św. Mateusza. Przekład ekumeniczny* (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 1997).

79 *Ewangelia św. Marka. Przekład ekumeniczny* (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 1997).

80 *Ewangelia według św. Łukasza. Il Vangelo secondo Luca. Das Evangelium nach Lukas. The Gospel according to Luke. El Evangelio según San Lucas. Évangile selon Luc. Ewanżeum om Łyku. Przekład ekumeniczny na język współczesny* (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2000).

81 Pomimo tej trudności w *Biblii ekumenicznej* na odwrocie strony tytułowej znajduje się wykaz tłumaczy, a do każdego z nich przypisana jest księga, dla której sporządził pierwszą wersję tłumaczenia.

82 M. Baranowski, „Przygotowanie tłumaczenia Księgi Izajasza do PBE. Przebieg prac i jej wyzwania na przykładzie wybranych tekstów (Iz 1, 10-20; 25, 6-9; 40, 1-11; 52, 7-10)”, *Biblia ekumeniczna – jedność w chrześcijańskiej różnorodności* (red. P. A. Leszczyński – S. Szenwald) (Gorzów Wielkopolski: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta 2021) 65.

będzie lepiej oddawała myśl autora biblijnego oraz będzie lepiej dopracowana pod względem teologicznym⁸³.

Z organizacyjnego punktu widzenia ta metoda bardzo dobrze nadaje się do przekładów ekumenicznych, gdyż każdy z Kościołów może uczestniczyć w pracach na różnych etapach i wpływać na ostateczne brzmienie tekstów, zgłaszając swoje zastrzeżenia i wątpliwości. Wadą tej metody jest czas potrzebny na przygotowanie samego tłumaczenia, zwłaszcza gdy nad tekstem pracuje zespół tłumaczy, a następnie omawiane są poszczególne księgi na spotkaniach komisji. Posiedzenia komisji odbywały się stacjonarnie, nie mogły więc być organizowane zbyt często, ponieważ osoby oddelegowane przez swoje Kościoły miały także inne obowiązki, a część z nich mieszkała poza Warszawą. Takich zespołów było kilka, co realnie spowalniało prace. Warto tutaj wspomnieć czas realizacji różnych projektów Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego/Towarzystwa Biblijnego w Polsce, które były opracowywane tą metodą: Biblia Warszawska – blisko 26 lat; *Nowy Testament. Nowy przekład z języka greckiego na współczesny język polski* – 20 lat; *Biblia Ekumeniczna* – prawie 23 lata⁸⁴. Dla porównania: prace nad *Biblią Tysiąclecia*, przygotowaną metodą zespołowo-autorską, trwały 5 lat i 11 miesięcy⁸⁵. Inną przyczyną długiego trwania prace nad Biblią Warszawską oraz *Nowym Testamentem. Współczesnym przekładem* była niewielka liczba kompetentnych naukowców, przede wszystkim biblistów. Poszczególne księgi przekładu ekumenicznego wydano w latach 1997–2016, a w przedsięwzięciu brali udział członkowie jedenastu Kościołów: Kościoła rzymskokatolickiego, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Kościoła ewangelicko-augsburskiego, Kościoła ewangelicko-reformowanego, Kościoła ewangelicko-metodystycznego, Kościoła polskokatolickiego, Kościoła Starokatolickiego Mariawitów, Kościoła Chrześcijan Baptystów, Kościoła zielonoświątkowego, Kościoła Chrystusowego w RP oraz Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego.

Należy zwrócić uwagę na obecność Księgi Estery i Księgi Daniela w dwóch przekładach – z języka hebrajskiego i z języka greckiego. Dołączono także Trzecią Księgę Machabejską, uznawaną za kanoniczną przez Kościół prawosławny.

83 Por. K. Bardski, „Ekumeniczny przekład Pisma Świętego i projekt Edycji Św. Pawła. Metodyka i dylematy współczesnych tłumaczeń Biblii”, *Żywe jest słowo Boże i skuteczne. Księga pamiątkowa dla ks. prof. Bernarda Wodeckiego SVD w 50. rocznicę święceń kapłańskich* (red. W. Chrostowski) (Warszawa: Vocatio 2001) 65.

84 Biorąc pod uwagę historię omawianego przekładu, można wyróżnić wiele różnych terminus a quo prac nad *Biblią Ekumeniczną* 1) 9 XI 1993 roku, gdy Towarzystwo Biblijne w Polsce podjęło uchwałę dotyczącą gotowości do współpracy w celu przygotowania ekumenicznego przekładu Biblii; 2) różne terminy w 1994 roku, gdy odbyły się pierwsze (10 maja) lub ostatnie (19 grudnia) posiedzenia zespołu roboczego albo posiedzenie tłumaczy (18 października); 3) początek 1996 roku, gdy postanowiono porzucić rewizję *Biblii Tysiąclecia* na rzecz dokonania całkiem nowego przekładu. Na potrzeby niniejszego artykułu za początek prac zostało uznane pierwsze posiedzenie zespołu roboczego do spraw ekumenicznej edycji Pisma Świętego, które odbyło się 10 V 1994 roku. Było to pierwsze spotkanie oddelegowanych przez Kościoły przedstawicieli i zwińczyło okres przygotowawczy, rozpoczęty pod koniec 1993 roku. Jako koniec prac nad przekładem została przyjęta data pierwszego wydania – 2017 rok.

85 Za datę rozpoczęcia prac przyjmuje się 10 IX 1959 roku (pierwszy przydział ksiąg do tłumaczenia), a za datę zakończenia – 2 VIII 1965 roku (ukazanie się pierwszych egzemplarzy BT 1) (zob. Pietkiewicz, *Biblia Polonorum*, 113, 148).

Tłumacze starali się zachować wierność tekstowi oryginalnemu przy zastosowaniu języka zrozumiałego dla współczesnego czytelnika i jednocześnie nieuleganiu pokusie rozwiązań zbyt dynamicznych. Rezygnowano z niezrozumiałych semityzmów i związków frazeologicznych, długie zdania wielokrotnie złożone starano się zastąpić zdaniami prostszymi składniowo. Pomimo propozycji bp. Romaniuka, aby tetragram JHWH został oddany słowem Jahwe, w tym przekładzie zdecydowano oddać go rzeczownikiem „PAN” (pisany kapitalikami)⁸⁶. Prace różnych zespołów przebiegały zasadniczo bez większych problemów, jednak „w kwestiach spornych, gdy nie było możliwe osiągnięcie *consensusu*, decydowało czasami zwykle, demokratyczne głosowanie”⁸⁷. Ksiądz Jerzy Banak zauważa, że z upływem czasu i postępowaniem prac coraz rzadziej sięgano po tę metodę na rzecz wzajemnego przekonywania się⁸⁸.

Szczególnie w pierwszych edycjach z końca lat 90. XX wieku język przekładu spotkał się z krytyką jako zrywający z polskim stylem biblijnym⁸⁹, chociaż Marcin Majewski zaznacza, że „zmiany te [polegające na zastąpieniu współczesnymi odpowiednikami terminów dziś niezrozumiałych] nie tylko wychodzą naprzeciw współczesnemu czytelnikowi, ale i są bliższe rejestrowi oryginału, który zarówno w swej szacie hebrajskiej, jak i greckiej nie brzmi szczególnie podniośle i dostojnie”⁹⁰. Jako przykłady zmian względem polskiego stylu biblijnego może wskazać rezygnację z: ruchomych końcówek czasu przeszłego; imiesłowów czasu przeszłego z końcówkami *-wszy* lub *-wszy* na rzecz form osobowych; końcówki *-ów* w dopełniaczu liczby mnogiej rodzaju męskiego; oraz postpozycji

86 List od bp. Romaniuka do TBwP z dnia 14 września 1994 roku (Archiwum TBwP). To stanowisko Romaniuka dotyczyło tylko *Biblii Ekumenicznej*, gdyż podczas prac nad *Biblią Tysiąclecia* uważał, że taka zmiana wprowadziłaby zamęt i byłoby trzeba odwołać postanowienie Konferencji Episkopatu Polski z 1976 roku. Odmienne zdania byli abp Henryk Muszyński, o. Augustyn Jankowski i ks. Lech Stachowiak. Szerzej pisze o tym Pietkiewicz (*Biblia Polonorum*, 216–221, 247; „Słowo wstępne redakcji naukowej”, *Biblia Ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych* [Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2017] 17).

87 Banak, „Początki i krótka historia”, 24–25.

88 Banak, „Początki i krótka historia”, 24–25.

89 Recenzenci zauważali także błędy edytorskie, korektorskie, które zostały wyeliminowane w wydaniu z 2017 roku. Język tego przekładu został szczegółowo omówiony w poniższych opracowaniach: K. Długosz-Kurczabowa, „Charakterystyka językowa ekumenicznego przekładu Ewangelii św. Mateusza”, *PHum* 42/4 (1998) 65–96; P. Biniek, „Dwie Ewangelie synoptyczne w przekładzie ekumenicznym”, *Rozprawy Komisji Językowej* 25 (1999) 67–77; B. Szczepińska, „O słownictwie polskiego przekładu ekumenicznego Ewangelii św. Mateusza”, *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego* (red. B. Kreja) (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 1999) 223–252; B. Szczepińska, „Ewangelie wielokrotnie tłumaczone. Polskie przekłady Ewangelii ostatniego półwiecza”, *Od liryki do retoryki. W kręgu słowa, literatury i kultury. Prace ofiarowane Profesorom Jadwidze i Edmundowi Kotarskim* (red. I. Kadulska – R. Grześkowiak) (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2004) 385–413; S. Koziała, „Ekumeniczny przekład Nowego Testamentu (2001) w świetle tradycji polszczyzny biblijnej (zagadnienia wybrane)”, *Język religijny dawniej i dziś* (red. S. Mikołajczak – T. Węclawskiego) (Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne 2005) II, 282–292; M. Kita, „Księgo – dobrze, że jesteś”, *Więź* 61/2 (2018) 228–235.

90 M. Majewski, *Jak przekłady zmieniają sens Biblii. O teorii i praktyce tłumaczenia Pisma Świętego*, wyd. 2 (Kraków: [s.l.] 2019) https://www.academia.edu/5331176/Jak_przek%C5%82ady_zmieniaj%C4%85_Bibli%C4%99_o_r%C5%82umaczeniu_Pisma_%C5%9Awi%C4%99tego_raz_jeszcze [dostęp: 20.12.2021] 191.

zaimków dzierżawczych. Dokonano zmian w niektórych frazeologizmach: „tam będzie płąć i zgrzytanie zębami” (MtEkum 8, 12), a niektóre przeformułowano tak, że utracono ich tradycyjne brzmienie (por. MtEkum 5, 37: “Niech wasze «tak» znaczy tak, a «nie» znaczy nie”). Postanowiono zrezygnować z archaizacji języka, np.: kohorta – oddział, pretorium – dziedziniec, począł – zaczął.

Polski przekład ekumeniczny został wydany w dwóch wersjach: z księgami deuterokanonicznymi oraz bez nich. Wydanie nie posiada *imprimatur*, ale abp Stanisław Gądecki w słowie wstępnym błogosławi na owocną lekturę, co należy traktować jako oficjalną aprobatę Kościoła rzymskokatolickiego. Wydanie zawiera trzy kościelne słowa wstępne, które wyszły spod pióra abp. Gądeckiego, abp. Sawy oraz bp. Jerzego Samca w imieniu Polskiej Rady Ekumenicznej. Po nich następują wprowadzenia od wydawnictwa i Redakcji Naukowej. Do przekładu nie dołączono map, słowników oraz indeksów, co zalecały przyjęte *Wytyczne*. Godnym zauważenia są podpisy zwierzchników wszystkich Kościołów biorących udział w projekcie, co tym bardziej podkreśla ekumeniczność prac translatorskich. W tym miejscu należy odnotować brak podpisu pastora Jarosława Dziegielewskiego z Kościoła Adventystów Dnia Siódmego w wydaniu zawierającym księgi deuterokanoniczne⁹¹.

Zakończenie

Biblia Ekumeniczna wydana w 2017 roku w 500-lecie reformacji niewątpliwie jest wielkim dziełem na rzecz ekumenizmu w Polsce. W ciągu ponad dwudziestu lat w prace nad nią włączyły się liczni tłumacze, konsultanci kościelni, redaktorzy oraz inne osoby zaangażowane w projekt. W czasach PRL-u idea wspólnego przekładu nie uszła uwadze władz, które doprowadziły do przerwania projektu z 1961 roku. Dzięki doświadczeniom nad analogicznymi pracami za granicą można było się spodziewać, że polski przekład powinien przebiegać sprawnie. Dzięki *Wytycznym* można było wyjść od punktów wspólnych, jednak każdy przekład tworzony był w innym kontekście historyczno-kulturowym, co wpłynęło na tempo prac oraz zastosowane rozwiązania organizacyjne i translatorskie.

W Japonii, gdzie chrześcijanie stanowią 1% społeczeństwa, pracowano bardzo skrupulatnie i wieloetapowo nad wydaniem wspólnego przekładu, aby tak małe społeczności poszczególnych Kościołów nie musiały opracowywać własnych konfesyjnych tłumaczeń.

W pracach nad przekładem francuskim uczestnicy otrzymywali wynagrodzenie za pracę nad tłumaczeniem, przez co można było wywierać presję czy pewną obowiązkowość, dyspozycyjność, etatowość, podczas gdy praca nad polskim ekumenicznym przekładem Nowego Testamentu nie była opłacana. Uległo to zmianie po wydaniu Nowego Testamentu i Księgi Psalmów w 2001 roku, jednak finansowanie miało dotyczyć tylko tłumaczy, w czym

91 Zwierzchnicy Kościołów zostali poproszeni o złożenie podpisów pod jednym i drugim wydaniem. Zgoda na umieszczenie podpisów była ich suwerenną decyzją, skonsultowaną wcześniej z decyzyjnymi gremiami ich Kościołów.

widziano możliwość przyspieszenia prac nad przekładem⁹². Ostatecznie Towarzystwo Biblijne podjęło decyzję o wypłaceniu zaległych honorariów tłumaczom Nowego Testamentu i Księgi Psalmów oraz tłumaczom Starego Testamentu. Redaktorzy naukowci i poloniści również otrzymywali wynagrodzenie. Nieodpłatnie pracowali jedynie konsultanci kościelni, których honoraria lub ich brak zależały od decyzji delegujących Kościołów⁹³.

Podczas przeciągających się prac nad ekumenicznym tłumaczeniem w języku polskim nie wydano (choć pojawiła się taka propozycja) formy pośredniej, tj. wykorzystującej np. tekst *Biblii Tysiąclecia* lub Biblii Warszawskiej z przetłumaczonymi komentarzami z francuskiej *Biblii Ekumenicznej* (zob. przekład włoski). Prace nad Biblią Ekumeniczną rozpoczęły się od prób rewizji *Biblii Tysiąclecia*, który to pomysł zarzucono na rzecz zupełnie nowego przekładu, co przypomina dwa różne podejścia w pracach translatorskich na gruncie języka angielskiego.

Polski przekład ekumeniczny nie tylko posiada wstępy przedstawicieli Polskiej Rady Ekumenicznej, Kościoła rzymskokatolickiego, Kościoła prawosławnego – podobnie jak było we włoskiej *La Bibbia concordata* – ale również błogosławieństwo zwierzchników wszystkich Kościołów biorących udział w tym projekcie, z wyłączeniem Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego dla wydania Biblii z księgami deuterokanonicznymi.

Na opóźnienie rozpoczęcia prac nad polskim przekładem ekumenicznym miały zapewne wpływ trwające w latach 60. i 70. XX wieku wyznaniowe projekty: katolicka *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1 – 1965; wyd. 2 – 1971; wyd. 3 – 1980); protestancka Biblia Warszawska (NT – 1966; całość – 1975) oraz protestancki *Nowy Testament. Nowy przekład z języka greckiego na współczesny język polski* (1991). Warto też podkreślić ekumeniczny wymiar dwóch ostatnich projektów – choć w ograniczonym zakresie, bez Kościoła rzymskokatolickiego. Niekorzystne ze względów politycznych, a co za tym idzie logistycznych (utrudniona możliwość spotkań) i ekonomicznych, były lata 80. (stan wojenny, interwencje Służby Bezpieczeństwa).

Nie bez znaczenia była też pewna nieufność między Kościołami, co można wyczytać z dokumentów, a także dystans Kościoła rzymskokatolickiego wobec Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego/Towarzystwa Biblijnego w Polsce⁹⁴. Na poprawę tych relacji w kościelnych środowiskach naukowych i zainteresowanych kontaktami ekumenicznymi zdecydowanie wpłynęli bp Kazimierz Romaniuk, ks. Michał Czajkowski⁹⁵ oraz mał-

92 List od Millera Milloy'a do TBwP z dnia 11 października 2001 roku (Archiwum TBwP).

93 Informacja uzyskana od Małgorzaty Platajs w dniu 3 maja 2022 roku.

94 W XIX wieku papież Leon XII i Pius VIII potępił Towarzystwa Biblijne. Platajs, „Polskie przekłady”, 57.

95 Ksiądz Michał Czajkowski zachęcał do korzystania z Biblii Warszawskiej pomimo „niemałych kłopotów”, które go spotykały w związku z promowaniem wydań niekatolickich. Uważał, że „nie ma katolickiej lub niekatolickiej ewangelii. Jedno jest Słowo Boże. Może być tylko wydanie katolickie czy inne”. Swoje stanowisko opierał na nauczaniu Soboru Watykańskiego II (KO 22) oraz na dokumentach Sekretariatu ds. Jedności Chrześcijan. Proponował też, aby jego studenci-księża rozdawali „z okazji swoich prymicji tanie i estetyczne ewangelie wydane przez Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne zamiast tradycyjnych obrazków”. Zob. M. Czajkowski, „Z rozmów o posłudze słowa. Niekatolickie ewangelie?”, *CT* 41/2 (1971) 131–134.

żeństwo Narzyńskich. Wszystko to spowodowało przesunięcie rozpoczęcia prac na początek lat 90. XX wieku.

Na czas trwania prac nad polskim przekładem ekumenicznym, poza wspomnianymi wcześniej kwestiami, miał wpływ brak wówczas perspektywy misyjnej. Przekłady francuski i hiszpański powstał w pierwszym rządzie dla placówek zamorskich, które posługują się tymi językami, dlatego właśnie we Francji i Hiszpani wcześniej i dobrze rozwijały się te projekty. Z dzisiejszego punktu widzenia można wskazać perspektywę misyjną, która ukierunkowana jest na zeświecczone społeczeństwo polskie. Taką potrzebę dostrzegło Towarzystwo Biblijne w Polsce, które realizuje projekty mające na celu wskazywanie na aktualność przekazu biblijnego: „Biblia dla dzieci i młodzieży”, „Biblia w każdej więziennej celi” czy spotkania z różnymi grupami. Przedsięwzięcia te wiążą się z rozpowszechnianiem bezpłatnych egzemplarzy Biblii, zazwyczaj w przekładzie ekumenicznym.

Przyjęta metoda zespołowo-komisyjna jest skuteczna i odpowiednia dla przekładów ekumenicznych, ale ze względu na swoją wieloetapowość i potrzebę zaangażowania dużej liczby osób jest czasochłonna.

Podczas prac zespołów odwoływano się do obcojęzycznych przekładów ekumenicznych⁹⁶, które były materiałami pomocniczymi dla tłumaczy, przygotowywanymi przez Towarzystwo Biblijne. Niewątpliwie jednak *Biblia Ekumeniczna* w języku polskim posiada swoją specyfikę, a w zakresie polskiego stylu biblijnego jest wręcz rewolucyjna, za co w latach 90. spadł na zespół tłumaczy deszcz krytyki. Świeżość zastosowanego stylu i języka podkreśla jedna z recenzentek: „przy porównywaniu *Biblii Tysiąclecia* i *Biblii Ekumenicznej* zwraca uwagę proporcja słownictwa wspólnego i różniącego się: okazuje się bowiem, że wyrazów identycznych pod względem formy i znaczenia jest zdumiewająco mało”⁹⁷.

Polski przekład ekumeniczny powstał dosyć późno także ze względu na ruch ekumeniczny, który przeżywa w naszym kraju wzloty i upadki. W związku z bardzo różnym podejściem do potrzeby *Biblii Ekumenicznej* i ekumenii w ogóle w Kościołach proces powstawania tego przekładu nie był łatwy, choćby ze względu na potrzebną liczbę tłumaczy i redaktorów, którzy byliby świadomymi ekumenistami, chcącymi włączyć się w to dzieło.

Na pewno atutem *Biblii Ekumenicznej* osiągniętym ciężką pracą, cierpliwością, otwartością i wyrozumiałością, jest udział tak wielkiej liczby Kościołów w tym przedsięwzięciu. Ustalanie brzmienia tekstu biblijnego przy tłumaczeniu *Biblii Ekumenicznej* między tyłoma wyznaniem, wysłuchanie i przeczytanie oraz uzgodnienie wszystkich uwag tak różnych teologicznie Kościołów – aby doszło do pozytywnego rezultatu – wymagało długiego czasu. To wpływało też na wolne tempo prac poszczególnych komisji, a ostatecznie przyczyniło się do wydania polskiego przekładu ekumenicznego Pisma Świętego dopiero w 2017 roku.

96 Protokół z posiedzenia Podzespołu ds. Nowego Testamentu z dnia 23 stycznia 1996 roku zawiera informację o odrzuceniu formy *poszedł* na rzecz formy *idzie* (Mt 13, 44). W tym przypadku powołano się na francuskie, włoskie i niemieckie przekłady ekumeniczne, które wyraźnie opowiadają się za czasem terażniejszym.

97 Długosz-Kurczabowa, „Charakterystyka”, 76.

Bibliografia

Dokumenty archiwalne – Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce (TBwP)

- Komisja tłumaczeniowa NTWsp – 1972–03-27 27 (nagranie audio), kasetka 1, str. 2, 02:08-03:40.
 List od bp. Romaniuka do TBwP z dnia 12 grudnia 1994 roku.
 List od bp. Romaniuka do TBwP z dnia 14 września 1994 roku.
 List od bp. Romaniuka do TBwP z dnia 5 grudnia 1995 roku.
 List od Millera Milloy'a do TBwP z dnia 11 października 2001 roku.
 List od TBwP do Cezarego Gmyza z dnia 1 grudnia 1993 roku.
 Paul Ellingworth, *Report on a Visit to Warsaw, 23–27 February 1972*.
 Protokół z posiedzenia Podzespołu ds. Nowego Testamentu z dnia 23 stycznia 1996 roku.
 Z protokołu z posiedzenia Podkomisji Biblijnej KEP i Komitetu Redakcji Biblii Tysiąclecia z dnia 13 września 1994.
 Protokół z zebrania poświęconego przygotowaniu edycji ekumenicznej Pisma św. z 10 maja 1994 roku.

Teksty biblijne

Biblia ekumeniczna w języku polskim (w układzie chronologicznym)

- Ewangelia św. Mateusza. Przekład ekumeniczny* (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 1997).
Ewangelia św. Marka. Przekład ekumeniczny (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 1997).
Ewangelia według św. Łukasza. Il Vangelo secondo Luca. Das Evangelium nach Lukas. The Gospel according to Luke. El Evangelio según San Lucas. Évangile selon Luc. Ewangelium om Łyku. Przekład ekumeniczny na język współczesny (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2000).
Il Vangelo Secondo Marco. The Gospel According to Mark. El Evangelio Segun San Marc. Evangile Selon Marc. Ewangelia według św. Marka Traduzione interconfessionale in lingua corrente. Interconfessional common language translation (Roma: Società Biblica Britannica & Forestiera 2000).
Pismo Święte Nowego Testamentu i Psalmi. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych, wyd. 2 (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2001).
Pieśń nad Pieśniami (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2003).
Księga Psalmów. Przekład ekumeniczny z języka hebrajskiego (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2003).
Pismo Święte Nowego Testamentu. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2001).
Pismo Święte Starego Testamentu. III. Księgi dydaktyczne. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2008).
Pismo Święte Starego Testamentu. V. Księgi deuterokanoniczne. Przekład ekumeniczny z języka greckiego (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2011).
Pismo Święte Starego Testamentu. I. Pięcioksiąg. Przekład ekumeniczny z języka hebrajskiego (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2016).
Pismo Święte Starego Testamentu. II. Księgi historyczne. Przekład ekumeniczny z języka hebrajskiego (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2016).
Pismo Święte Starego Testamentu. IV. Księgi prorockie. Przekład ekumeniczny z języka hebrajskiego (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2016).
Biblia Ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu bez ksiąg deuterokanonicznych. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2017).

Biblia Ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2017).

Pozostałe przekłady Biblii

Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z apokryfami. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego (Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne 1990).

Dobra Wiadomość o ratunku w Chrystusie. Nowy przekład dynamiczny (Warszawa: NPD 2021).

Nowy Testament. Ekumeniczny przekład przyjaciół (Warszawa: Tomaszewski 2012).

Nowy Testament. Nowy przekład z języka greckiego na współczesny język polski (Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne 1991).

Il Nuovo Testamento per uomini del nostro tempo. I. Matteo, Marco, Luca, Giovanni (Torino: Elle Di Ci 1972).

Il Nuovo Testamento per uomini del nostro tempo. II. Atti degli apostoli; Lettere; Apocalisse (Torino: Elle Di Ci 1972).

La Parola del Signore. Il Nuovo Testamento interconfessionale in lingua corrente (Torino: Elle Di Ci 1978).

Seisho. Shin Kyōdōyaku [Biblia. Nowy wspólny przekład] (Tokyo: Nihon Seisho Kyōkai 1987).

Seisho Kyōkai Kyōdōyaku Seisho [Biblia. Wspólny przekład Japońskiego Towarzystwa Biblijnego] (Tokyo: Nihon Seisho Kyōkai 2018).

Wstępy do wydań Biblii w przekładzie na języki obce

„An die Leser dieser Ausgabe”, *Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift. Das Alte Testament* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1985) 5–8.

„Avant-propos à l'édition”, *La Bible TOB. notes intégrales, traduction oecuménique* (Paris: Cerf – Villiers-le-Bel: Bibli'O 2011) 13–16.

Coggan, D., „Preface”, *The Revised English Bible. With the Apocrypha* (Oxford: Oxford University Press – Cambridge: Cambridge University Press 1989) vii–ix.

Ebor, D., „Preface”, *The New English Bible with the Apocrypha* (Oxford: Oxford University Press – Cambridge: Cambridge University Press 1970) v–vii.

„Introduction”, *The Holy Bible. Revised Standard Version Containing the Old and New Testaments. Catholic Edition* (Camden, NJ: Nelson 1966) v–ix.

Metzger, B.M., „To the Reader”, *Holy Bible NRSV. New Revised Standard Version, Catholic Edition, Anglicized Texts* (New York: HarperCollins 2007) xi–xv.

„Nachwort”, *Die Gute Nachricht. Das Neue Testament in heutigem Deutsch* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1971) 585–586.

„Nachwort”, *Die Gute Nachricht. Das Neue Testament in heutigem Deutsch* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1976) 585–586.

„Nota editorial”, *Nuevo Testamento. Versión ecuménica* (Barcelona: Herder 1972) 7–9.

„Préface des éditeurs”, *La Bible TOB. Notes intégrales, traduction oecuménique* (Paris: Cerf – Villiers-le-Bel: Bibli'O 2011) 11.

„Preface”, *Holy Bible NRSV. New Revised Standard Version, Catholic Edition, Anglicized Texts* (New York: HarperCollins 2007) ix–x.

„Prefazione”, *La Bibbia concordata. Tradotta dai testi originali con introduzioni e note a cura della Società Biblica Italiana* (Milano: Mondadori 1969).

„Presentacion”, *La Biblia interconfessional. Nuevo Testamento* (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos – La Casa de la Biblia – Sociedades Biblicas Unidas 1978) xi–xiv.

- „Presentació dels editors”, *La Bíblia. Bíblia valenciana traducció interconfessional* (Castelló: Saó 1996) 9.
- „Presentació”, *La Bíblia catalana. Traducció interconfessional* (Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya – Claret – Societats Bíbliques Unides 1993) 8.
- „Présentation de la Traduction Œcuménique de la Bible”, *Traduction Œcuménique de la Bible comprenant l’Ancien et le Nouveau Testament* (Paris: Alliance Biblique Universelle – Cerf 1982) 5–6.
- „Présentation de la Traduction Œcuménique de la Bible”, *Traduction Œcuménique de la Bible, Nouveau Testament. Edition intégrale* (Paris: Cerf 1972) 7–11.
- „Presentazione”, *Parola del Signore. La Bibbia. Traduzione interconfessionale in lingua corrente* (Torino – Roma: Elle Di Ci – Alleanza Biblica Universale 1985) 7.
- „Słowo wstępne redakcji naukowej”, *Biblia Ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych* (Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 2017) 15–18.
- „Vorwort”, *Gute Nachricht für Sie. NT 68. Die Berichte, Briefe und Zeugnisse des Neuen Testaments in heutigem Deutsch* (Stuttgart: Bibelanstalt 1967).

Studia

- Abbott, W.M., „Un passo avanti nel campo biblico interconfessionale”, *La Civiltà Cattolica* 128/1 (1977) 49–55.
- Auwers, J.-M., rec. „La Bible: Notes intégrales – Traduction œcuménique. 11e édition”, *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 88/1 (2012) 179–180.
- Banak, J., „Początki i krótka historia ekumenicznego przekładu Biblii”, *Kamieniem węgielnym jest Chrystus (Ef 2, 20). Księga pamiątkowa dla uczczenia 75 rocznicy urodzin ks. bp. Kazimierza Romaniuka Ordynariusza Warszawsko-Praskiego* (red. P. Klimek) (Warszawa: Apostolicum 2002) 16–27.
- Baranowski, M., „Przygotowanie tłumaczenia Księgi Izajasza do PBE. Przebieg prac i jej wyzwania na przykładzie wybranych tekstów (Iz 1, 10-20; 25, 6-9; 40, 1-11; 52, 7-10)”, *Biblia ekumeniczna – jedność w chrześcijańskiej różnorodności* (red. P.A. Leszczyński – S. Szenwald) (Gorzów Wielkopolski: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta 2021) 63–73.
- Bardski, K., „Ekumeniczny przekład Pisma Świętego i projekt Edycji Św. Pawła. Metodyka i dylematy współczesnych tłumaczeń Biblii”, *Żywe jest słowo Boże i skuteczne. Księga pamiątkowa dla ks. prof. Bernarda Wodeckiego SVD w 50. rocznicę święceń kapłańskich* (red. W. Chrostowski) (Warszawa: Vocatio 2001) 63–71.
- Binek, P., „Dwie Ewangelie synoptyczne w przekładzie ekumenicznym”, *Rozprawy Komisji Językowej* [Wrocławskie Towarzystwo Naukowe] 25 (1999) 67–77.
- Budniak, J. – Kijas, Z.J., „Praktyczne formy działalności ekumenicznej w Polsce”, *Encyklopedia ekumenizmu w Polsce (1964-2014)* (red. J. Budniak *et al.*) (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II 2016) 105–119.
- Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti, „Liturgiam authenticam. De usu linguarum popularium in libris liturgiae romanae edendis”, *Acta Apostolicae Sedis* 92 (2001) 685–726 (= *Liturgiam authenticam*).
- Culshaw, W.J., „The French Ecumenical Translation”, *Bible Translator* 18/3 (1967) 101–103.
- Czajkowski, M., „Ekumeniczna Biblia niemiecka”, *Więź* 24/7-8 (1981) 127–138.
- Czajkowski, M., „Z rozmów o posłudze słowa. Niekatolickie ewangelie?”, *Collectanea Theologica* 41/2 (1971) 131–134.
- Deutschen Bischofskonferenz, *Pressemitteilung. Pressebericht des Vorsitzenden der Deutschen Bischofskonferenz, Kardinal Karl Lehmann, im Anschluss an die Herbst-Vollversammlung in Fulda vom 22. bis 25. September 2003* (26.09.2003), <https://www.dbk.de/presse/aktuelles/meldung/pressebericht-des-vorsitzenden-der-deutschen-bischofskonferenz-kardinal-karl-lehmann-im-anschluss-2> [dostęp: 20.12.2021].

- „Directives concernant la coopération interconfessionnelle dans la traduction de la Bible”, *Service d’Information* 5 (1968) 24–28.
- „Direttive per la cooperazione interconfessionale nella traduzione della Bibbia”, *Il Regno* 1 (1988) 8–12.
- Długosz-Kurczabowa, K., „Charakterystyka językowa ekumenicznego przekładu Ewangelii św. Mateusza”, *Przeгляд Humanistyczny* 42/4 (1998) 65–96.
- „Ecumenical Bible in Current English”, *The New York Times* Oct. 3, (1989) 21.
- Eigennamen: Vergleich der Schreibweisen*, https://www.bibelindex.de/de/names/variants?BaseTranslation=de_lr [dostęp: 20.12.2021].
- Galizzi, M., „Notizatio”, *Parole di Vita* 20 (1975) 478–480.
- Galizzi, M., „La traduzione interconfessionale del NT é in vendita”, *Parole di Vita* 21 (1976) 395–400.
- Galizzi, M., „Una nuova traduzione del Nuovo Testamento”, *Parole di Vita* 19 (1974) 318–320.
- Główny Urząd Statystyczny, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015–2018* (2019), https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5500/5/2/1/wyznania_religijne_w_polsce_2015-2018.pdf [dostęp: 20.12.2021].
- „Guiding Principles for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible”, *Bible Translator* 19/3 (1968) 101–110.
- Hartmann, C.P., *Was Bibelübersetzungen so schwer macht* (12.03.2019), <https://www.katholisch.de/artikel/20969-was-bibeluebersetzungen-so-schwer-macht> [dostęp: 20.12.2021].
- Iwamoto, I., „Publication of the Japan Bible Society Interconfessional Version”, *Journal of Biblical Text Research* 44 (2019) 284–302.
- Kita, M., „Księgo – dobrze, że jeste”, *Więź* 61/2 (2018) 228–235.
- Koziara, S., „Ekumeniczny przekład Nowego Testamentu (2001) w świetle tradycji polszczyzny biblijnej (zagadnienia wybrane)”, *Język religijny dawniej i dziś* (red. S. Mikołajczak – T. Węclawski) (Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne 2005) II, 282–292.
- Lange, J. (red.), *Ökumenisches Verzeichnis der biblischen Eigennamen nach den Loccumer Richtlinien* (Stuttgart: Katholische Bibelanstalt 1971).
- Langevin, P.-É., „Le Nouveau Testament de la traduction œcuménique de la Bible”, *Laval théologique et philosophique* 29/3 (1973) 257–272.
- Majewski, M., *Jak przekłady zmieniają sens Biblii. O teorii i praktyce tłumaczenia Pisma Świętego*, wyd. 2 (Kraków: [s.l.] 2019) https://www.academia.edu/5331176/Jak_przek%C5%82ady_zmieniaj%C4%85_Bibli%C4%99_O_r%C5%82umaczeniu_Pisma%C5%9Awi%C4%99tego_raz_jeszcze [dostęp: 20.12.2021].
- Omanson, R.L., „Confessional and interconfessional Bible translation in the 19th and 20th centuries”, *Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (red. H. Kittel) (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 26/3; Berlin – Boston, MA: De Gruyter 2011) III, 2405–2408.
- Pietkiewicz, R., *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim. V. Biblia Tysiąclecia (1965-2015)* (Poznań: Pallottinum 2015).
- Pietkiewicz, R., „Dwie metody zespołowego przekładu Biblii. Na przykładzie Biblii Tysiąclecia (1965) i Biblii warszawskiej (1975)”, *Rocznik Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej* 64/1 (2022) 27–96.
- Piusa XII, Encyklika *Divino afflante Spiritu* (1943).
- Platajs, M., „Polskie przekłady Biblii w działalności Towarzystwa Biblijnego w Polsce”, *Biblia ekumeniczna – jedność w chrześcijańskiej różnorodności* (red. P.A. Leszczyński – S. Szenwald) (Gorzów Wielkopolski: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta 2021) 55–62.
- Reymond, P., „Vers une traduction française œcuménique de la Bible”, *Hebräische Wortforschung* (Vetus Testamentum, Supplements 16; Leiden: Brill 1967) 231–243.

- Schneider, B., „Bible Translations”, *Handbook of Christianity in Japan* (ed. M.R. Mullins) (Handbook of Oriental Studies; Leiden: Brill 2003) X, 205–225.
- Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie* (Poznań: Pallottinum 2002).
- Szczepińska, B., „Ewangelie wielokrotnie tłumaczone. Polskie przekłady Ewangelii ostatniego półwiecza”, *Od liryki do retoryki. W kręgu słowa, literatury i kultury. Prace ofiarowane Profesorom Jadwidze i Edmundo-
wi Kotarskim* (red. I. Kadulska – R. Grześkowiak) (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2004) 385–413.
- Szczepińska, B., „O słownictwie polskiego przekładu ekumenicznego Ewangelii św. Mateusza”, *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego* (red. B. Kreja) (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 1999) 223–252.
- Uricchio, N., rec. „Bibbia TOB (Traduction Oecumenique de la Bible), Antico Testamento. Vol. 1: Pentateuco e Libri Profetici”, *La Civiltà Cattolica* 132/4 (1981) 94.
- Vetter, C., *Pressemitteilungen. Evangelische Beteiligung an der „Einheitsübersetzung“ der Bibel nicht mehr möglich. Rat der EKD bedauert Entwicklung* (08.09.2005), https://www.ekd.de/presse/pm_163_2005_einheitsuebersetzung.html [dostęp: 20.12.2021].
- „Wytoczne do współpracy międzywyznaniowej w tłumaczeniu Biblii”, *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 7/2 (1989) 77–87.
- Zonker, N., *David hat jetzt rote Haare* (29.04.2016), <https://www.katholisch.de/artikel/8825-david-hat-jetzt-rote-haare> [dostęp: 20.12.2021].

